

אלפייס, קולק 26 (2004)

"במותם ציוו" – מדגניה עד נהלל

מאיר חזן

"היהודי הזה הוא הציוני הפוליטי הגדול ביותר אחרי הרצל". במילים אלה, לא פחות, הכתיר חיים וייצמן את נפתלי הרץ ברסקי, באספה ציונית שנערכה בפריס במרס 1914.¹ אמנם וייצמן ככל הידוע מעולם לא חזר לעניין ברסקי במכתביו, בנאומיו ובאוטוביוגרפיה שלו, ובכל זאת לדברים נודע משקל כבד ורב-ההודרה. מכתב שכתב הרץ ברסקי בעקבות רצח בנו, משה, בדגניה הוא שהעתיר עליו שבחו של וייצמן. נסיבות חיבור המכתב, ותכניו, מהווים נדבך חשוב בהבנת דפוסי חייהם של היהודים בארץ-ישראל במאה השנים האחרונות. בהתייחסו לתקופת העלייה השנייה, כתב נתן אלתרמן: "ההכרעה הגדולה שנפלה בהיסטוריה היהודית באותה תקופה, נצטרפה יותר מאשר בכל תקופת מהפכה אחרת, מסיפורים פרטיים של בני-אדם". לפנינו אחד מהסיפורים, שתפוכותיו במרוצת הזמן מספרות על אותה תקופה כפי שהתקופה מספרת על אודותיו ובמידת-מה גם על תקופות מאוחרות יותר.²

במלאות עשור לפטירתו של משה דיין, בשנת 1991, כתב יונתן שם אור, כי דיין "היה ראי הקסם הציוני. הדמות שרצינו להיות. הוא היה הישראלי הראשון... הוא היה הישראליה הרצויה, ההזויה מחלומות החלוצים".³ עמדותיו, אוצר דימוייו והשקפת עולמו של דיין, הנשלפים מגנזי ההיסטוריה מעת לעת, באו לידי ביטוי באמרות נוסח "אל תירא עבדי יעקב"⁴ ונאום ההספד על

80

* תודה לאניטה שפירא, חנה נוה, מוקי צור, פיליפה שמרת, גילת גופר וחברי פורום החוקרים הצעירים של המכון לחקר הציונות וישראל ע"ש חיים וייצמן באוניברסיטת תל-אביב.

1. נאום חיים וייצמן באספה של ההסתדרות הציונית בפריס, 28.3.1914, בתוך: Barnett Litvinoff (Ed.), *The Letters and Papers of Chaim Weizmann, Series B, Papers, Volume I, August 1898 – July 1931*, Transaction Books, Jerusalem 1983, pp. 115-118.

2. נתן אלתרמן, "במקום הקדמה ל'כנרת כנרת'", כמעגל: מאמרים ורשימות תרצ"ב – תשכ"ח, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1971, עמ' 69.

3. יונתן שם אור ואין שם מאמר, *חדשות*, מוסף יום כיפור – "משה דיין, עשור למותו", 17.9.1991 (הדגשה שלי – מ.ח.).

4. הרברים נאמרו במסגרת נאומו של דיין בבית-הספר לפיקוד ומטה של צה"ל ב-7.8.1969. הוא טען במענה לשאלה הרטרורית המוצגת תדיר בקשר לעימות עם הערבים – "מה יהיה הסוף" – שתולדותיו של העם היהודי מלמדות כי "המנוחה והנחלה" הינם מבחינתו שאיפה נכספת ולא מציאות. "מכאן נובע המוטו המנחה את עמנו, שמיצויו באמרה 'אל תירא עבדי יעקב'". שבת, *משה דיין: ביוגרפיה*, שוקן, ירושלים ותל אביב 1971, עמ' 599-600.

קברו של רועי רוטברג.⁵ בהספידו את דיין בשנת 1981, תיאר יזהר סמילנסקי את המציאות שבה החל דיין את חייו: ”בן הארץ שנולד בה לפני שישה עשורים, לא היה אז עם סביבו. ילדותו היתה בהסגר, בתחומי כפר קטן ומבודד. והעם היה רק בשמועות מפי הוריו, שמרדו בהוויית העם שעזבו מאחוריהם”.⁶ אירוע שנקשר בנסיבות לידתו, מדגים בצורה יוצאת-דופן את אופי הזיקה בין העם היהודי בגולה לבין העולים לארץ-ישראל. הוריו של דיין, דבורה ושמואל, היו מאנשי העלייה השנייה, ונמנו עם מייסדי הקבוצה הראשונה – דגניה. לבנם, השני בכני דגניה, קראו על-שם משה ברסקי, שנהרג שמונה חודשים לאחר עלייתו.

לימים פתח דיין את האוטוביוגרפיה שלו במשפט הטעון: ”שמי, משה, נולד בעצב”.⁷ דיין, שהיה בקיא בתנ”ך ומודע היטב למטעניו המיתיים בעיצוב הזיכרון הקולקטיבי של העם היהודי, שאל את מטבע הלשון מהעונש שהטיל אלוהים על חוה (”בעצב תלדי בנים”, בראשית ג טז). כאילו בהיסח הדעת, דאג דיין לצרף עצמו על דרך האנלוגיה לפנתיאון הגיבורים של העם היהודי, שבמקרה זה נסמך על סיפור מקראי כפול: חוה ומשה רבנו. לדבריה של יעל זרובבל, כך גם נעשה ליוסף טרומפלדור בזמנו, ששמו הפרטי חובר לסיפורי התנ”ך לצורך האדרת המיתוס שנקשר בו.⁸ במרכזו של המיתוס המשורטט במאמר זה עומד משה ברסקי. האופן שבו צורכי ההווה המשתנים הביאו לשכתוב המיתוס והדרך שבה העניק המיתוס בזמנים שונים משמעות להווה,⁹ הינם המפתח לדרמה שתוצג כאן ואשר ברקעה ניצב משה דיין.

על משה ברסקי אין יודעים היום בישראל. המחקר המגוון שנעשה בתחום ההנצחה בשני העשורים האחרונים פסח עליו. הוא לא נפקד במקרה. חלק ניכר מהעבודות חוקר את מיתוס הלחימה והמוות ומתמקד באתרי לחימה מקודשים (כמו: מצדה, תל חי, מרד גיטו ורשה וכן אוניות המעפילים), בגופים לוחמים (השומר, ניל”י, ה”הגנה”, אצ”ל ולח”י) ובמלחמות שניהלה מדינת ישראל. ברסקי אמנם נאבק לפני שנהרג, אולם אופן מותו לא יצר תבנית הראויה לזיכרון

5. רועי רוטברג, מא”ז קיבוץ נחל עוז, נרצח ב-29.4.1956, כשיצא רכוב על סוס לגרש ערכים שקצרו בשדות הקיבוץ. הספרו של דיין נישא למחרת. משה דיין, אבני דרך, עידנים ודכר, ירושלים ותל אביב 1976, עמ’ 190-191.

6. יזהר סמילנסקי, ”אמן הקו הקצר והישר” (דברים שנאמרו בערב זיכרון למשה דיין שהתקיים בהיכל התרבות בתל אביב ב-19.11.1981), מעריב, 27.11.1981.

7. שמואל דיין, ”בגלל יתוש – הקבר הראשון בדגניה”, דבר, 24.2.1959; טבת, משה דיין, עמ’ 11-12; דיין, אבני דרך, עמ’ 17. במצבה המונחת על קברו של ברסקי נרשם בטעות כי הוא נהרג בגיל תשע-עשרה.

8. Yael Zerubavel, *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*, The University of Chicago Press, Chicago 1995, pp. 86-88.

9. ראו, דוד אוחנה ורברט ס’ ויסטריך, ”נוכחות המיתוסים ביהדות, בציוניות ובישראליות”, בתוך: דוד אוחנה ורברט ס’ ויסטריך (עורכים), מיתוס וזיכרון, גלגוליה של התודעה הישראלית, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1996, עמ’ 15.

ייחודי לאורך ימים. אך צירופם של שלושה מרכיבים: מכתבו של אביו, הקשר לדגניה והאדם שנקרא על שמו ביטאו אתוס של תקופה ונקשרו למיתוס – אלה יסופרו כאן. במחקר האקדמי נתפשת ההתעניינות בתוצרים של מעשי לחימה כמרכיב מהותי בסיפר הלאומי ובתרבות הפוליטית. כאלה הם אתרים שהיו מוקד לאירועים היסטוריים, אנדרטאות, טקסים, אופני עיבוד השכול, ספרי זיכרון לנופלים ועוד. ג'ורג' מוסה ציין כי המתים המונצחים הופכים סמלים בידי האנשים החיים ומסייעים בהבנת ההווה, בהתמודדות עם תביעותיו ובהכוונתו. בהקשר זה העירו אליעזר ויצטום ורות מלקינסון, כי הביטוי "במותם ציוו לנו את החיים" מתאר את המשמעות החברתית של המוות וקובע את זיקת הגומלין בין היחיד השכול לבין החברה. הביטוי היה לנוסחה תקשורתית נפוצה, המסייעת בהשגבת והסמלת הנופלים. מובלטת בו מורכבות הדילמה, שצדה האחד הוא הציווי הפשוט לחיות וצדה האחר הוא הנכונות הפטריוטית למות – ושני צדדיה הכרחיים לקיום המולדת. המחויבות החברתית לזיכרון-עוד, המלווה בקידוש שמם של הנופלים, מתפקדת ביהדות כאמצעי להבניית מיתוסים. היא עברה תהליך של חילון בתנועה הלאומית הציונית. האתוס המרטירולוגי שהתגבש בימי העלייה השנייה שילב את הייחוד האישי בגורל הקיבוצי, כאשר חשיבות נפילתם של היחידים הוסברה כנובעת מתרומתה לקידום מפעלו החלוצי של הלאום.¹⁰

א. אתוס ורצח בצדו

הדילמה כיצד להפגין קבל עם ועולם שארץ-ישראל שייכת לו למרות שחלק ניכר ממנו אינו חי בה, מלווה את העם היהודי שנים רבות. דילמה זו נחשפת במעין ריטואל ממוחזר עת נהרגים בארץ יהודים שמחויבותם לה עדיין לא מובנת מאליה (עולים חדשים או תיירים), וכאשר יהודים חוששים לבקר בישראל בגלל סיבות ביטחוניות. התחדדות מאבק הפלסטינים בעשור האחרון הבליט והחריף צדדים שונים של הדילמה. כך, בקיץ 2001, במהלך אינתיפאדת אל-אקצא,

10. ג'ורג' מוסה, "פולחן החייל המת: בתי-קברות לאומיים ותחייה לאומית", זמנים, חוב' 6 (אביב 1981), עמ' 3-14; עוז אלמוג, "אנדרטאות לחללי מלחמה בישראל: ניתוח סמיוולוגי", מגמות, כרך לד (2) (1991), עמ' 207; עמנואל סיון, דוד תש"ח: מיתוס, דיוקן וזיכרון, מערכות, תל אביב 1991, עמ' 175-177; אליעזר ויצטום ורות מלקינסון, "שכול והנצחה: הפנים הכפולות של המיתוס הלאומי", בתוך: רות מלקינסון, שמשון רובין ואליעזר ויצטום (עורכים), אוכבן ושכול בחברה הישראלית, כנה, ירושלים 1993, עמ' 238; מעוז עזריהו, פולחני מדינה, הגיגות העצמאות והנצחת הנופלים 1948-1956, אוניברסיטת בן-גוריון כנגב, קריית שדה בוקר 1995, עמ' 120; אילנה שמיר, הנצחה וזכרון: דרכה של החברה הישראלית בעיצוב נופי הזכרון, עם עובד, תל אביב 1996, עמ' 27; ערית זרטל, האומה והמוות: היסטוריה וזכרון פוליטיקה, דביר, אור יהודה 2002, עמ' 36.

הופיעו אין־ספור מודעות בעיתונים מטעם ארגונים המכריזים שאינם מבטלים את ביקוריהם בארץ. היבט אחר לאותו עניין – כשנהרגו יוצאי ברית־המועצות לשעבר, בין בפיגועים כמו בדיסקוטק הדולפינריום ובין במסגרת שירותם הצבאי, נשמעו הרהורים בקרב מקצתם, אם עשו נכון בהגרם לישראל.¹¹ בפיגוע בקו 36 של ”אגד” בכפר דרום, ב־9 באפריל 1995, נהרגו שישה חיילים ותיירת יהודייה מארצות־הברית, אליסה פלאטו, שאיכריה הושלתו בשישה אנשים. כותרת על פני שני עמודים במעריב הכריזה: ”במותה ציוותה להם חיים”.¹² היא נועדה להותיר רושם עז בדבר הזיקה האינטימית בין היהודים, שמגשרת על פני תהומות המרחק ביניהם. יהודים החיים בארץ־ישראל הם אחד היסודות המכוננים של התנועה הציונית, שהיטלטלה מימיה הראשונים בין שני עולמות. מחד גיסא, הפניית תביעה ליהודים לעלות במגמה להיחלץ מהאנטישמיות בגולה וליצור מסד איתן למפעל הציוני. מאידך גיסא, הסכנה הפיסית האורבת ליהודים החיים בארץ. עתים נחשף מתח זה בגלוי ועתים חוסה בצל הצלחות מדיניות ואחרות. ברם קיומו נותר מתבניות המחשבה הציונית ביחסה למציאות. בד בבד עם תחילת האיחזותם של יהודים בארץ־ישראל במאה ה־20, הופיעו בעקבות סימני התנגדותם של הערבים. המפגש בין שני הצדדים הפך בהדרגה להתנגשות הניזונה ממניעים לאומיים ומפרנסת מוטיבים ציוניים, שתכליתם הבלטת נחישות ההיצמדות לקרקע המולדת: ההתייצבות בחזית הגשמת יעדיה של התנועה הלאומית, הנכונות להקריב חיים למען הבטחת קיומו של העם כארצו וההתחייבות הנאמרת בלשון שבועה, כי את מקום הנופלים יתפסו אחרים שיעמדו איתן עד להשגת המטרה הנכספת. מוצאם של מוטיבים אלה משולש: מסורת המרטירולוגיה וההנצחה היהודית לדורותיה, שביטויה הפולחני בתפילת ”יזכור”; תבנית המרטיר הגיבור בתרבות הנוצרית וכציוויליזציה המערבית אשר סבלו ומותו מוכנים בסדרי העולם ומעניקים תוכנה אידיאולוגית לתהליכים ואירועים היסטוריים; ודגמי התייחסות אוניברסליים לנופלים בקרב למען המולדת והבטחת ריבונות העם, שנוצרו בעקבות מלחמות המהפכה הצרפתית.¹³ על בסיס זה פותחו ושוכללו

11. לדוגמאות משלל הפריטים שניתן לאתר בעיתונות התקופה ראו: גרעון מרון, ”כל־כך קשה לחיות כאן”, *ידיעות אחרונות*, 26.7.2001; ”רבני התנועה הרפורמית מצהירים: אנחנו כאן!”, *הארץ*, 27.7.2001; ”למרות הכל: אנו באנו ארצה”, *ידיעות אחרונות*, 23.8.2001. הפיגוע בדיסקוטק הדולפינריום בתל אביב אירע ב־1.6.2001.

12. הכותרת הופיעה במעריב, 12.4.1995. אביה של אליסה, סטיבן פלאטו, אמר: ”זו המתנה של בתי לישראל, בתקווה שתהיה תועלת לישראלים אחרים ותינתן להם חיים”. יצחק בן־חורין, ”תרומת האיברים – המחווה של בתי לישראל”, *מעריב*, 13.4.1995.

13. סיון, *דוד תש”ח*, עמ’ 172–176; אניטה שפירא, *חרב היונה: הציונות והכוח 1881–1948*, עם עובד, תל אביב 1992, עמ’ 145–146; ג’ורג’ ל. מוסה, *הנופלים בקרב*, עם עובד, תל אביב תשנ”ד, עמ’ 46–47; Eyal J. Naveh, *Crown of Thorns, Political Martyrdom in America from Abraham Lincoln to Martin Luther King Jr.*, New York University Press, New York and London 1990, pp. 1–3, 71–80

המוטיבים הנזכרים, כחלק ממכלול הזעזועים והתמורות שפקדו את הרחוב היהודי במזרח אירופה במפנה המאות ה־19 וה־20.

בתנועת הבונד ובעקבותיה גם בפועלי ציון, נהוג היה לשיר כהמנון את "השבועה", שהיו לה נוסחים שונים אך כולם העידו על המחויבות הקנאית להשקפות המפלגה ולמאבקה. אחד השירים המהפכניים הנפוצים בבונד, שהושר לרוב בהלוויות ובאספות זיכרון, נחתם בהבטחה: "ואם תיפול, אחי, מת והעיניים האוהבות עצמות, אליטך בדגל האדום ואלך לקרב הדמים".¹⁴ עוד קודם לכן, כתב חיים נחמן ביאליק בשנת 1897 את "ובמותם צוו לנו את־החיים", כמענה החלטי המבהיר ומהלל את נכונותם של היהודים להיהרג על קידוש השם בגוננם על אמונתם.¹⁵ במרוצת הזמן אומץ הביטוי לצרכיה של התקומה הלאומית, עד שנשמע כדפוס לשון ומחשבה מקובל. הוא נועד להעניק ביטוי חילוני לתחיית העם, לשמש כמכשיר בעל גוון מיתי שמטרתו לחפות על פחד ולחסום אופציות פרשניות אחרות לאירועים עקובים מדם.

לצד אתוס ההתיישבות, החלוץ והשפה והתרבות העברית, שצמחו בעיקרם בארץ־ישראל, יובא אליה מרוסיה בימי העלייה השנייה אתוס ההגנה העצמית. הפועלים טיפחו את האתוסים האלה כחלק מגיבוש אורחותיהם החברתיים. שלושה טקסטים ספרותיים סייעו בידם במיוחד: שירו של יעקב כהן – "בריונים", שירו של ביאליק – "בעיר ההרגה" וחיבורו הקצר של יוסף חיים ברנר – "הוא אמר לה".¹⁶ לשם השרשתם והנחלתם של האתוסים הנזכרים כחלק ממערכת הנורמות המדריכה אותם במאבקי היום־יום, נזקקו הפועלים גם לעיצוב מיתוסים מידיים ונגישים. באמצעותם קיוו לתרגם את השקפותיהם העקרוניות לכלל דוגמאות מוחשיות, שיסייעו בהבניית מציאות החיים בהתאם לתפישתם. המרכיב המכריע בהם היה הענקת חשיבות לפועלם של יחידים. פניו הגלויים של אתוס ההגנה העצמית היו אחיזה בנשק בעת הצורך והגנה על הכבוד. ברם רבי־משקל ממנו היו פניו הסמויים, שביטויים "בשבועה שבלב: לא להירתע".¹⁷ אחד המיתוסים שנוצרו אגב תהליך המעבר מהתיאוריה המופשטת של ערך ההגנה העצמית לחיים הממשיים, התמקד בבית־העלמין. בעוד ההתיישבות בעמק הירדן עושה בהיסוס את צעדיה

14. שמואל איזנשטרט, פרקים בתולדות תנועת הפועלים היהודית, ספר א־ב, ליכוד, תל אביב 1970, עמ' 35-40; א. ליטבאק, מה שהיה: זכרונות על תנועת הפועלים היהודית, הקיבוץ המאוחד, עין חרוד תש"ה, עמ' 188-195; מנדל זינגר, בראשית הציונות הסוציאליסטית: פרקים ודמויות, ילקוט, חיפה, עמ' 236-239.

15. חיים נחמן ביאליק, "אם יש את־נפשך לדעת", שירים: תר"ן־תרנ"ח, מהדורה מודעת בליוויית מבואות וחילופי נוסח בעריכת דן מירון, דביר, תל אביב 1983, עמ' 405-406; שפירא, חרב היונה, עמ' 148.

16. שם, עמ' 57-65.

17. ברל כצנלסון, "מבוא", בתוך: ברכה חבס (עורכת), מאודעות תרצ"ו, דבר, תל אביב תרצ"ז, עמ' טו; סיון, דור תש"ח, עמ' 175-177.

הראשונים, התפרסם ב־1912 ספור קצר של שלמה צמח ובו תיאר כיצד הקבר הראשון שנכרה סמוך לנהר הירדן, מביא לידי התמזגות נפשית אינטימית עם הגיאוגרפיה של הארץ.¹⁸ המתח בין התקווה כי חלוצים ינהרו בהמוניהם לארץ, לבין המציאות דלת האנשים, ריחף בחלל עולמו של היישוב לאורך המחצית הראשונה של המאה ה־20 וניכר במיוחד בימי העלייה השנייה. בסיפורו "בין מים למים", שהופיע בשנת 1910, תיאר ברנר את הכינוס שנערך ביפו לזכרו של "השומר מיזרעאל". דברי המליצה ששאב מתוך הוויית התקופה, ובכללם שבועתו של נציג פועלי ציון, "כל תנועה דורשת קורבנות וכולנו נכונים למלאות את השדרות, לבוא על מקום־ההרוג",¹⁹ הפכו כבר לקלאסיקה. הזעקה לעזרה שתוחש למלא את מקום הנפלים היתה מן התמות השגורות בפרסומי פועלי ציון: "חברינו נופלים ומקומם נשאר ריק... מי יירש את מקומם? ... מידי חברינו נשטט המעדר ונפל הנשק, נבוא על מקומם ונעבוד".²⁰ באספת הפועל הצעיר שנערכה ב־1911, התייסרו הנוכחים, "מדוע דווקא עכשיו, כשהצורך בפועל העברי הוא הכל – אין זה האחרון בנמצא?" מנחם מנדל שמואלי ("ממשי") השיב להם כי אפילו אם ימצא צדיק אחד העובד, הדבר מבטיח את קיום העם בארצו ולכן אין להתייאש. הקבר הראשון שנכרה בקבוצת כינרת היה קברו של "ממשי".²¹ בתום ביקורו ביסוד המעלה בשנת 1912, השביע יוסף קלוזנר שבא מרוסיה לסייר ברחבי הארץ, את מורה המושבה: "עמוד על משמרתך! כולנו חיילים אנו בצבא־עמנו... את מקומך אל תנח פֶּאן עד שנבוא מושב למלא מקומך!"²²

הדברים שהבאנו, השייכים לז'אנרים שונים, מכילים פרזולוגיה הנדמית כמזויפת ביחס לעבודה עברית ולעמידת הפועל כחזית התקומה הלאומית. ואולם, אין לטעות באמירות הללו ולראותן בבחינת דיבור זר ומוסווה של דעות רווחות, המעיד על דיבור ריק, חסר תוכן ורווי הטעמות שנטמע בהן ממד פארודי או שביטאו מציאות פיקטיבית ושירתו יעדים מניפולטיביים.²³

18. ש. צמח, "הקבר הראשון", הפועל הצעיר, 19.3.1912. כיאה לסופר הזקוק לריחוק ממקום האירוע כדי לתארו כהלכה, חיבר צמח את הסיפור בזמן לימודי אגרונומיה בפריס.

19. יוסף חיים ברנר, "בין מים למים", כתבים, ב, הקיבוץ המאוחד, תשל"ח, עמ' 1192; שפירא, חרב היונה, עמ' 116-117.

20. "קרבנות חדשים", האחדות, כ"ה תמוז תרע"א (21.7.1911). אין שם מחבר.

21. י"ח ברנר, "ציונים", הפועל הצעיר, 28.8.1911. שמואלי נפטר ב־26.5.1911.

22. יוסף קלוזנר, "עולם מתהווה (רשמי מסע בארץ־ישראל)", חלק רביעי, השלוח, ל, ינואר־יוני 1914, עמ' 452. קלוזנר ביקר בארץ־ישראל במרס־יוני 1912.

23. לתבנית ההתייחסות להיבט זה, ראו: יוסי מאלץ, "יעקב בורקהרדט – ההיסטוריון כשמרן נאור", זמנים, חוב' 38, קיץ 1991, עמ' 43; חנה נוה, "דיוקן הקבוצה אגב אורחא: היה או לא היה?", בתוך: יהודית בר־אל, יגאל שוורץ ותמר ס. הס (עורכים), בין ספרות לחברה: עיונים בתרבות העברית החדשה: מאמרים מוגשים לגרשון שקד, הקיבוץ המאוחד וכתר, תל אביב וירושלים 2000, עמ' 83, 96, הערה מס' 6 (להלן: נוה, דיוקן הקבוצה).

בדימויים הקולקטיביים שנוצרו באותה עת בלטה תבנית קבועה של מעטים הנאבקים עם גורלם כנגד כל הסיכויים והיתה לאחד המסרים המעצבים של התרבות הישראלית. ברם בניגוד למצבים אחרים בתולדות התנועה הציונית ומדינת ישראל, ההרגשה במחסור באנשים, שותפים לדרך, שיקפה אז כהווייתה את מציאות החיים.²⁴

בני אותו דור נשאו על שכמם חרדה קיומית לעתיד המפעל שבכנינו הם שותפים. מעמסה זו היא תו ההיכר המובהק של הקבוצה הראשונה – דגניה, שנוסדה באוקטובר 1910. אחד הכלים שטיפחו בדגניה ובריכוזי הפועלים האחרים כדי להתמודד עם אימת הברידות, היה שירה וריקוד כמעט אקסטיטיים שבהם שוקע "כל הספק והחשש שמא אין כל מחר בהמשכו של היום החולף".²⁵ אולם אפילו באלה לא היה צפון מענה להפגת האיום הגרוע מכל – מוות מידי מתנכלים ערבים. הקבר הראשון שנכרה בדגניה היה קברו של משה ברסקי. הוא נרצח ב־22 בנובמבר 1913. ברסקי בא לדגניה עם אחותו חנה, בהמלצתה של שרה מלכין, מהידועות בחלוצות העלייה השנייה וממייסדות דגניה. הם פגשו אותה באונייה, בדרכם ארצה והיא הורתה – "ישר לדגניה".²⁶ זמן קצר לאחר הגעתם, נזף האב, הרץ, במשה על שאינו כותב אפילו אם הוא "שבע רצון מפלשתינה" ומעבודתו בפרט: "תאר לך בעצמך, כששואלים אותי מה כותב משה, הנני מוכרח להשיב – לא כלום. היוכל היות עוגמת נפש ובושה יותר גדולה מזו? ראה בני להיטיב דרכך כי לא נאה כך".²⁷ כעבור כמה חודשים ארבו ערבים לברסקי בדרכו ממלחמיה (מנחמיה היום), שלשם יצא כדי להביא תרופה לשמואל דיין שסבל משטף דם באפו. דיין נהג לישון בגורן, ליד ערימות הגרעינים, לבל ייגנבו. יתוש שנכנס לאוזנו הימנית גרם לו דלקת חריפה והניסיון לרפאו באמצעות שפיכת שמן חם יצר זיהום קשה באוזנו ובאפו. הוא נסע לניתוח בכיירות, שהיתה אז המרכז הרפואי החשוב ביותר במזרח התיכון ובשובו לדגניה נפתח הפצע מחדש. דם קלח מאפו והיה צורך להביא תרופה שתעצור את הדימום. ברסקי התנדב להביא לדיין תרופה ויצא רכוב על פרדה למלחמיה. בדרכו חזרה תקפוהו ערבים. הוא הצליח למלט את פרדתו לדגניה, וכנראה הרג את אחד מתוקפיו. לבסוף נפל מתבוסס בדמו ומת. כעבור יומיים נקמו הערבים את מות חברם ורצחו את יוסף זלצמן מכינרת.²⁸

24. נורית גרץ, *שבויה בחלומה: מיתוסים בתרבות הישראלית*, עם עובד, תל אביב 1995, עמ' 13-14.

25. עליזה שירלובסקי, "חבלי קליטה", בתוך: ברכה חבס (עורכת), *ספר העלייה השנייה*, עם עובד, תל אביב תש"ז, עמ' 556-557; נ. קמנצקי, "משה ברסקי", בתוך: א. חאשין, ד. בן-גוריון, יזכור, ניוארק תרע"ז, עמ' 139.

26. משה סמילנסקי, "דמויות מהעלייה השנייה", הארץ, 23.5.1947. על-פי גירסה אחרת, דב קליי היה זה ששכנעם עם רדתם מהאונייה בחיפה לבוא אתו לגליל. ישראל בר, *כונים כית*, תל אביב 1976, עמ' 65-66.

27. מכתב הרץ ברסקי לחנה ומשה ברסקי, כ"ו אדר ב' תרע"ג (4.4.1913), הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ), A42/14.

28. דיין, "בגלל יתוש", דבר, 24.2.1959.

שמואל דיין ספד לברסקי מעל דפי הפועל הצעיר: ”הינעמו לו רגבי עפרו? שקר! רגבי עפר אינם נעימים כלל וכלל. ורק בדם רוצחיו אפשר היה להשקיט את קול דמו הצעיר הצועק אלינו מן האדמה”.²⁹ הפועלים נזהרו מליפול למלכודת גאולת הדם.³⁰ הידיעה על רצח ברסקי וזלצמן נודעה למשתתפי מסע הרבנים למושבות הגליל בעת שהותם במרחביה. הרב יוסף חיים זוננפלד ספד בהטעימו את הפסוק: ”דינו לא שפכו את הדם הזה” (דברים כא ז). אחריו דרש הרב אברהם יצחק הכהן קוק ברגש רב. הוא ייחד את דבריו למשמעות הפסוק: ”...כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו וכיפר אדמות עמו” (דברים לב מג). כעבור ימים אחדים הגיעה משלחת הרבנים לדגניה ובדקה את סדרי הדת בה. על קברו של ברסקי פסחו (הרב קוק היה כהן ולגביו מובן מדוע לא עלה לקבר). אולי לא מצאו בו עניין ואולי קוצר הזמן היה בעוכרי בדיקת אתר הקבורה החדש בעמק הירדן, אף שדרשו קודם לכן דברי תורה מרגשים, כעדות נוכחים במרחביה.³¹ בשם קבוצת דגניה, כתב שמואל דיין למשפחת ברסקי באוקראינה ודיווח מה עלה בגורל יקירם.³² סבו של ברסקי השיב לחברי דגניה ולנכדיו בארץ-ישראל: ”בימי החשמונאים כשאח אחד נפל – הגבירו האחרים את מאמציהם עוד יותר...”.³³ ברוח זו ענה להם גם אביו של משה, הרץ ברסקי:

חברים נכבדים קבוצת דגניה! קיבלתי את מכתבכם היקר הנכתב בדמע ודם. בו ראיתי דברים אמתיים שיוצאים מקרב לבות אוהבים וידידים הקשורים קשר נפשי בקשר בל יינתק לעולם. אחים יקרים! את אשר לא פיללנו באתנו, שבר גדול השברנו. אך מאמין אני שלא יפול רוחכם ליסוג אחור חלילה, אדרבה! מקווה אני שזכר בני המנוח עוד יוסיף לכם עוצמה ועוז לעמוד בקשרי המלחמה הקדושה עד סוף הוציאנו אל הפועל את רעיוננו הגדול אשר בעדו ובתוכם הקריב בני את נפשו ודמו. אחים לדעה! לא רק להביע לכם את רחשי תודתי בעד השתתפותכם בצערי, אלא גם לנחם אתכם אני חפץ, כי הלא ”צערי גם

29. ש. דיין, ”משה ברסקי ז”ל”, הפועל הצעיר, 26.12.1913.

30. מכתב יוסף בוסל למשרד הארץ-ישראלי, כ”ח טבת תרע”ד (26.1.1914), אצ”מ, א85 / KKL3. יוסף אהרנוביץ סיכם: ”עלוב הוא הפועל העברי בחייו ועלוב הוא במותו”. תמידי (אהרנוביץ), ”לעניני השעה”, הפועל הצעיר, 19.12.1913.

31. ”אלה מסעי”, מסע הרבנים למושבות-הגליל בשנת תרע”ד, בתוך: יצחק רפאל (עורך), זכרון רא”ה, מוסד הרב קוק, ירושלים 1986, עמ’ טז-מח; שמחה רו, מלאכים כבני אדם: הרב אברהם יצחק הכהן קוק, קול המבשר, ירושלים תשנ”ד, עמ’ 392-393.

32. ש. דיין, ”עשר שנים”, הפועל הצעיר, 30.1.1924.

33. סמילנסקי, ”דמויות מהעליה השניה”, האדן, 23.5.1947. ארתור רופין כתב בזיכרונותיו כי מכתב האב ”הוכיח שרוח המכבים לא נסתלקה עדיין מישראל”. ארתור רופין, פרקי חיי, ב, עם עובד, תל אביב 1968, עמ’ 89-90.

צערכם", לכן, הבה נקווה יחד כי דם קורבנו הגדול — דם בני ואחיכם משה עלה רצון, וכי אולי הוא יהיה הקורבן האחרון על מזבח רעיונו הקדוש! בברכת ציון ותנחומים, מוקירכם ומקווה להיות גם מכירכם.³⁴

המכתב פורסם בהפועל הצעיר. צורפה לו הערה מאת המערכת, שהסתיימה כך: "בא אחיו הצעיר של משה [שלום שמו] יפה ורענן כמוהו וחרוץ ומסור לעבודה בכל נפשו. לעוז רוח כזה — לשלוח את הבן השני למקום שנפל חלל הבן הראשון — זוכים רק אנשים בעלי נשמה שלמה ויפה".³⁵ מכתבו הנוגע ללב של הרץ ברסקי, הודפס שוב בעולם, וזכה לתהודה נוספת בעיתוני התקופה כגון, הצפירה והחרות, בזכות נאומי של וייצמן שנזכר לעיל.³⁶ ההספד של רייך ומכתב האב נכללו בנוסחים השונים של קובץ יזכור שהופיע בשנת 1916 בארצות-הברית ואחר-כך באירופה. הקובץ, שהותיר את חותמו בחוגי נוער ציוניים, היה חוליית תיווך חשובה בשנות מלחמת-העולם הראשונה ואחריה בהפצתו של האתוס שנכרך בשליחות הבן שנפל, במכתב האב עז-הרוח ובשיגור הבן המחליף.³⁷ משפחת ברסקי המשיכה לעלות בהדרגה מהעיר סקוויריה, שבפלך קייב באוקראינה. ביוני 1914 באה טובה, האם, עם ילדיה פשה, מרים וישראל. האב התעכב מעט עם בנו אהרון לצורך חיסול עסקי הדיג וטחנת הקמח אך פרוץ מלחמת-העולם בחודש אוגוסט דחה את מועד הגעתם. בשלהי 1920 עלה אהרון ואחרון הגיע האב, באפריל 1921, וכעבור זמן-מה הקים את בית המשפחה במושב כפר יחזקאל.³⁸

קריאת התיגר של משפחת ברסקי, שהמסר הבסיסי שלה היה — "לא תפחידונו" — קלעה לעקרונות היסוד שחישלו את בני העלייה השנייה בהתנסויותיהם השונות. היא ענתה במלואה על הציפייה שהס מלהכריזה ברבים, כי תהא דוגמה ואף דגם למשפחה "חזקה" שבכוחה לשאת ברמה באחריות לזיכרון הבן הנופל ולהנצחתו ברוח מאווייה המוצהרים של החברה.³⁹ מבחינה

34. "מצרור מכתבים", הפועל הצעיר, 13.2.1914. מכתבו של הרץ ברסקי חובר ב' חנוכה תרע"ד (30.12.1913).

35. שם.

36. מכתבו של הרץ ברסקי שפורסם בהפועל הצעיר, הופיע בעולם, ב-5.3.1914. מכאן הוא נודע כנראה לווייצמן. דברי וייצמן על אודות ברסקי צוטטו בעיתון הצפירה ב-1.4.1914, ובעיתון החרות ב-20.4.1914.

37. זרבבל, י. בן-צבי, א. חאשין, יזכור, ניויארק תרע"ו, עמ' 86-87; חאשין, בן-גוריון, יזכור, עמ' 136-143; יזכר, לאדו תרע"ח, עמ' 75-80. קובץ יזכור המקורי, בעריכתו של אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ ("אז"ר), יצא לאור בדצמבר 1911, עוד לפני רצח ברסקי. ראו, יונתן פרנקל, "ספר יזכור" משנת 1911 — הערה על מיתוסים לאומיים בתקופת העלייה השנייה", יהדות זמננו, 4, תשמ"ח, עמ' 67-96; מרים זינגר, "ערב זכרון", במעלה, 8.12.1933; מתתיהו מינץ, חבלי נעורים, התנועה השומרית 1911-1921, הספריה הציונית, ירושלים 1995, עמ' 34, 88-89.

38. בר, כונים בית, עמ' 65-69.

39. ראו, ויצטום ומלקינסון, שכול והנצחה, עמ' 243.

אחרת, התהודה שעוררה ההודעה מלמדת על עומק הרגשת חוסר הביטחון של המתיישבים בראשית דרכם. ניתן להיווכח כמה מהר נקלט המסר הבסיסי שהכילה, מדיווח על המתרחש בגליל התחתון, כשלושה חודשים לאחר פרסום המכתב: “אנחנו הגליליים רגילים כבר הננו למקרים של שוד, חמס ורצח ואין מקרים אלה עושים כבר עלינו רושם מרעיש ומפחיד. הלב כבר נתאבן ונתקשה בנו והרינו כאיש צבא, זה שעומד בתוך המערכה ורואה בעיניו את חברו כשהוא נופל שרוד לפניו והוא ממחר למלא את מקומו”⁴⁰. עם זאת, ברור שלא די היה במילים כדי לשנות את המציאות הביטחונית ואת תחושת חוסר האונים שהשתררה בעטיה. באותה תקופה טרם קמה פעילות ערבית עקבית נגד השתרשות הציונות בארץ. חוסר הנחת הערבי מהגדלת הנוכחות היהודית והאנטגוניזם הגובר כלפיה, כווננו לקילוח ההגירה המתעצם ולא דווקא לתכליותיו הפוליטיות.⁴¹ יחסי השכנות גלשו מעת לעת לפרצי התנגשות מקומיים. הסכנות הצפויות ליהודים בארץ-ישראל כמו גם האיבה הערבית, התמצו במושג “ולד אל מות”, שבו השתמשו הערבים להבעת הזלזול שחשו באשר לכושרם של היהודים להגן על חייהם ולשמור על כבודם. העובדה שברסקי לא נכנע אלא נאבק בתוקפיו ואף הצליח לפגוע באחד מהם, הקלה על ההזדהות עם גורלו ועל הנצחתו.⁴² נסיבות מותו תרמו עוד נדבך למאמץ העקר לפרקים, שכוון להנחלת המודעות לכורח האחיזה בנשק ולהפעלתו בשעת צורך, תוך מגמה ארוכת טווח להביא במרוצת השנים להרתעת הערבים.

לרצח של ברסקי וזלצמן היתה השפעה שאין להמעיט בערכה על כמה מבכירי מעצבי דרכו ומורשתו הביטחונית של העם היהודי בארץ-ישראל. דב הוז ואליהו גולומב, שאך סיימו את לימודיהם התיכוניים ועבדו באותה עת בדגניה נתקלו בצורה מוחשית, אכזרית ודרמטית במציאות החיים בארץ.⁴³ עם היוודע רצח ברסקי נחפז יוסף טרומפלדור מיפו לדגניה ועבד בה חודשים אחדים.⁴⁴ יצחק טבנקין בא לעבוד בכינרת לאחר רצח זלצמן, ידידו הקרוב.⁴⁵ בלבם של לוי

40. ש"ס, “בגליל התחתון – יבנאל (ימה)”, החרות, 5.5.1914.

41. Neville J. Mandel, *The Arabs and Zionism Before World War I*, The University of California Press, California 1976, pp. 55-56

42. קובץ “השומר”, ארכיון העבודה, תל אביב תרצ”ז; בן-ציון דינור (עורך ראשי), ספר תולדות ההגנה, א, חלק ראשון, מערכות, 1954, עמ’ 70, 197; ברץ, “עשרים שנה”, הפועל הצעיר, 17.11.1933.

43. גולומב והוז שהו בביקור בכינרת בעת שברסקי יצא לשליחות שממנה לא שב. אחרת, ייתכן אולי שאחד מהם היה מתנרב למשימה במקומו. מכתב אליהו גולומב לרבקה, ז’ כסלו תרע”ד (6.12.1913), *חביון עז*, א, מפלגת פועלי ארץ-ישראל, תל אביב 1950, עמ’ 80-83; יעקב עצמון (כבשנה), “החבר והידיד”, שם, עמ’ 23; יעקב גורן, דב הוז: מדינאי בטרם מדינה, יד טבנקין, רמת אפעל 1999, עמ’ 67-68.

44. מכתב יוסף טרומפלדור לחבריו, 11.11.1913 (מניין ישן) [24.11.1913], בתוך: מנחם פוזננסקי (עורך), *מחיי יוסף טרומפלדור*, עם עובד, תל אביב תש”ה, עמ’ 112.

45. אורי ברנר, *יצחק טבנקין ב"הגנה" (עד 1924)*, יד טבנקין, רמת אפעל 1976, עמ’ 2-3.

אשכול גמלה ההחלטה לממש את כוונתו לעלות ארצה בעקבות קריאת מכתבו של הרץ ברסקי.⁴⁶ ואחרון – משה דיין, שנקרא על-שם משה ברסקי ובכך נוצר קשר בל יינתק בין פרשת ברסקי לבין דמותו של מי שעתיד היה להיות רמטכ"ל, שר ביטחון והמגלם המובהק של ה"ביטחוניזם" הישראלי משנות החמישים עד 1973.

שני סוגי לקחים הופקו מרצח ברסקי. הראשון מקורו בשאלה היכן יש טעם למוות. יוסף ברץ, ממקימי דגניה, תהה: "כמה יהודים נשחטו ונהרגו בעיירה הזאת [סקוויריה] ובסביבתה, ככלבים הושלכו לתוך הבורות – ומה בצע בכל הקורבנות הללו? מה היא התמורה? במה אפשר לנחם את הורי הבנים והבנות הללו? הורי ברסקי מצאו תנחומים".⁴⁷ משמע בארץ-ישראל יש טעם לחיים ובלית ברירה גם למוות אלים. לקח שני נגע ללוז האתוס שבו עסקינן, קרי חשיבות נוכחותם הפיסית של יהודים בארץ-ישראל ושוועת היישוב כי עוד ועוד יקומו ויצטרפו לבניין המפעל. למעלה משנה לפני רצח ברסקי שבו והתחבטו בדילמה זו שניים מבהירי ההוגים בחוגי הפועלים. הם עשו כן בבמה שהביאה את דברה של ארץ-ישראל ליהדות הגולה – עיתון הזמן, שיצא לאור בעברית בוויילנה. ברנר, ששם כזכור ללעג את פועלי ציון על זעקותיהם הנרגשות ליהודים לעלות, הצטרף בחלוף הזמן למקוננים התובעים מצעירי הגולה לחוש ארצה: "בגליל וביהודה קודחים השומרים היהודים, מוטלים על ערש דווי, ואין מי שיחליפם... היכן אתם? מדוע אינכם באים הלום, הגיבורים?"⁴⁸ יעקב רבינוביץ המקורב לחוגי הפועל הצעיר, פקפק, "היספיק לנו הקומץ? ואם בשקר ובפראזה יוכל עם לכבוש את ארצו?" אולם בניגוד לברנר, ידע גם לציין כי "עוד לא היה מקרה, שאחרי הריגתו של שומר יהודי לא יבוא תיכף שומר יהודי אחר למקום הסכנה לעמוד במקום המת".⁴⁹ דיכוטומיה מקבילה התגלתה באופן קונקרטי בעקבות רצח ברסקי. האחדות, ביטאונם של פועלי ציון, הזדרו להתיישר: "כבר נלאתה הנפש להגות: היחידים המעטים הולכים וכלים ואחרים על מקומם אינם באים".⁵⁰ לעומת זאת, בלטה באותו

46. "לוי אשכול", בתוך: נחמן תמיר (עורך), אנשי העליה השנייה, ו, תרבות וחינוך, תל אביב 1974, עמ' 239. לוי אשכול סיפר כי רצח ברסקי היה עבורו חוויה שנגעה במעמקי הנפש, זעזעה והכריעה את מועד עלייתו ארצה. יוסף שפירא, לוי אשכול: במעלה השליחות, מסדה, רמת גן 1969, עמ' 23. עדותו של אשכול אינה בת הזמן אך הוא התמיד לחזור עליה.

47. ברץ, "עשרים שנה", הפועל הצעיר, 17.11.1933.

48. יוסף חיים ברנר, "האהלה, מכתב מארץ-ישראל", תרע"ב, כתבים, ג, עמ' 598 (מאמרו הנ"ל של ברנר פורסם במקור בהזמן). ראו גם, שם, עמ' 334, 388-389.

49. יעקב רבינוביץ, "מעולמנו", הזמן, 31.1.1912.

50. "משה ברסקי, יוסף זלצמן", האחדות, כ"ח חשון תרע"ד (28.11.1913). אין שם מחבר. המוטיב הזה חזר על עצמו גם בעקבות פטירתו של ישראל גלעדי. במכתב של יוסף נחמני ושמואל הפטר לוועד השומר ביהודה מ-11.11.1918, נאמר: "מה יהיה הסוף. החברים שלנו הכי טובים, אלה שבנפשם וברוחם היו 'השומר' עוזבים ואחרים על מקומם לא באים". ארכיון המדינה, ארכיון רחל ינאית כץ-צבי, חטיבה 160, מיכל 2060, תיק 49.

עניין עצמו נימה מנוגדת לחלוטין, בדיווח ששיגר טרומפלדור לחבריו ברוסיה. הוא עדכנם כי מקומם של הנופלים (ברסקי, זלצמן ופלדמן) התמלא ופסק בהחלטיות מעודדת וממריצה: "כך נאה לארץ־ישראל! השורות נתמלאו; העבודה מתקדמת כסדרה. לא אלמן ישראל. לא פסה הגבורה..."⁵¹ ברוח דומה הגיב יעקב רבינוביץ לנוכח מאמר ראשי ביודישה דונדשאן, שיוחד לרצח ברסקי ולמכתבו של אביו, תחת הכותרת "גיבורים": "איני יודע מה שירגיש האב למראה אגיטציה צעקנית זו, כמדומה לי שאי אפשר לבלי להרגיש עלבון. בא יהודי והתייחס לשאיפות כמו שצריך להתייחס... מה יש פה לצעוק?"⁵²

התמורה התחוללה בראשית שנות העשרים, עם בוא העלייה השלישית. קו השבר בעניין זה סומן בפרשת תל חי ובהתנגשויות הדמים במאי 1921. פעם ועוד פעם התגלה קושי לוגיסטי ופוליטי בהזרמת אנשים במועד למקום התקריות, למרות שלא היה מחסור בכוח אדם חלוצי צעיר. בשני המקרים נשמע המענה, כי במקום האחד שנפל יבואו אלפים למלא את מקומו ולהמשיך את עבודתו. "ועד עולם", שורר יעקב כהן, "עד עולם לא נזוז מזה, עד עולם!"⁵³ לדיבורים הרמים קדמו שנים של ייסורי נפש. הם ניכרים בחיבוטי דגניה בהתמודדות עם מותו של משה ברסקי.

ב. ברסקי של דגניה

משה ברסקי היה בחור נמרץ ומקובל בדגניה, שאוכלוסייתה מנתה אז בין עשרים לשלושים נפש. הוא כונה "מישקה" ובידו הופקד לעתים התפקיד האחראי ביותר – השמירה.⁵⁴ הירצחו הביא כאמור לייסודו של בית־הקברות בדגניה. הטראומה חיזקה את תחושת ה"יחד" בדגניה הצעירה ותרמה בטווח הארוך להליכי מיסודה של הקבוצה כגוף אנושי־חברתי שאינו בגדר תופעה חולפת.

דגניה לא עברה לסדר היום על רצח ברסקי. חברי ארגון השומר הוועקו לתגבר את השמירה

51. מכתב טרומפלדור לחבריו, 10.12.1913 (מניין ישן) [23.12.1913], בתוך: פוזנסקי (עורך), מחיי יוסף טרומפלדור, עמ' 113. יעקב פלדמן נרצח בסג'רה ב־7.12.1913.

52. יעקב רבינוביץ, "רשימות", הפועל הצעיר, 27.3.1914.

53. יעקב כהן, "לא נוזז...", כתבי יעקב כהן: שירים, ספרית מעריב, תל אביב, עמ' קטו (השיר חובר לזכר י"ח ברנר ושאר חללי המאורעות ביפו); "על קברינו החדשים", הפועל הצעיר, 12.3.1920. אין שם מחבר. למחסור באנשים בתל חי ובמאורעות 1921 ראו: נקרימון רוגל, תל־חי: חזית בלי עורף, יריב־הדר, תל אביב 1979, עמ' 64-170; דינור (עורך ראשי), ספר תולדות ההגנה, ב, חלק ראשון, מערכות, תל אביב 1975, עמ' 95-100.

54. נ. קמנצקי, משה ברסקי, עמ' 140.

על אף שחברי דגניה הסתייגו בדרך כלל מפעילותם. בדגניה דגלו בעקרון השמירה העצמית והעדיפו את המתינות מבית-מדרשו של הפועל הצעיר על-פני הקיצוניות המיליטנטית של אנשי השומר המזוהים עם פועלי ציון. כאות תודה על מאמצייהם בתום יום פעילות עמוס, זכו אנשי השומר ל"מעדני מלכים" (ביציות), ואז העיר אחד מהם: "חבריה, חטפו ואכלו הרביצו! היום – שעתנו. מחר – לכשירווח קצת והשקט ישוב על כנו, שוב לא יתנו לנו לדרוך כאן".⁵⁵ ברם דגניה מיאנה להסתפק בפתרונות ארעי. בהנהגתו של יוסף בוסל, הובילו דגניה וכינרת מהלך שהביא לכינון ועד הגנה אזורי לתושבי הגליל וזאת במטרה לשקם את תחושת הביטחון. במקביל, נשלחו פעם ועוד פעם חכריה לעבר הירדן כדי להתחקות אחר הרוצחים. המאמצים לא הניבו פרי.⁵⁶

שלושה משולשים רומנטיים נקשרו במשה ברסקי ובשמואל דיין, אף שהמדובר בתקופה שבה לא נהוג היה להרחיב את הדיבור או להותיר תיעוד מיותר בנוגע ליחסים שבינו ובינה. תרומתם של בדלי המידע לסיפור המעשה, מסתכמת מן הסתם בהוספת נופך רכילותי לפרשת ברסקי. בקודקודו של המשולש הראשון עמדה חנה ברסקי, אחותו הבכורה של משה. לאחר הרצח בא לדגניה שוטר, יהודי מטבריה, שחקר את שמואל דיין בחשד כי התקיים קשר אהבים בינו לבין חנה. הטענה היתה שמשה התנגד ליחסים ולכן נשלח בתואנת שווא לדרכו כדי שיירצח. בעזרת מעט שלמונים וקוניאק הוסרה עננה זו.⁵⁷ בקודקודו של המשולש השני עמדה אסתר ראב, לימים משוררת נודעת, שהיתה מידידותיו הקרובות של שמואל דיין קודם הצטרפותו לדגניה. ראב הגיעה לעבוד בדגניה שבועות אחרים לפני הרצח. ייתכן שקיוותה בבואה לחדש ואף להדק את יחסיה עם שמואל. אולם הלה כבר התקשר בקשרי חברות עם דבורה זטולובסקי (דיין). ראב בת התשע-עשרה התיידדה עם משה ברסקי, אולי בזכות קרבת הגיל, שכן מרבית החברים בדגניה היו בני למעלה מעשרים. באחד הימים, כך סיפרה ראב ברבות השנים, בעודה עובדת במטבח, הביא לה ברסקי זר פרחי ירדנון, פרחים לבנים-ורודים הגדלים על שפת הירדן. ראב הודתה לו והוא יצא רכוב על הפרדה, להביא את התרופה לדיין.⁵⁸ בקודקודו של המשולש השלישי עמדה דבורה זטולובסקי. דבורה הנאה עמדה במרכז תשומת הלב של החיים החברתיים בדגניה, אך לא התקבלה לחברות בקבוצה ועזבה את דגניה באוקטובר 1913, בתום עונת הגורן.

55. בן-יוכבד [פנחס שניאורסון], "עם ספר 'השומר'", במפנה, 19.4.1937; ברץ, כפר על גדות הירדן, אות, תל אביב תש"ך, עמ' 18.

56. מכתב בנציון טשרנומורסקי [ישראלין] למשרד הארץ-ישראלי, כסלו תרע"ד (דצמבר 1913), אצ"מ, 102 א/KKL3; ישראל בלוך, "מראשית כנרת ודגניה", בתוך: חבס (עורכת), ספר העליה השנייה, עמ' 408-409.

57. שמואל דיין, עם חצי יובל שנים של דגניה, שטיבל, תל אביב תרצ"ה, עמ' 195; בלוך, "מראשית כנרת ודגניה", בתוך: חבס (עורכת), ספר העליה השנייה, עמ' 409; דיין, "בגלל יתוש", דבר, 24.2.1959.

58. אהוד בן-עזר, ימים של לענה ודבש: סיפור חייה של המשוררת אסתר ראב, עם עובד, תל אביב 1998, עמ' 185-186.

במחזה ”כנרת, כנרת” שכתב נתן אלתרמן ואשר הוצג לראשונה בתיאטרון הקאמרי בדצמבר 1961, משוחזרת באחת הסצנות שיחה בין שמואל לדבורה. בלי לנקוב בשמו, מתואר בה משה ברסקי, בפיו של מרדכי (שמואל), כ”אוהבך אשר תחת התל”. שיאה של הסצנה במשפט: ”מי לא יאמר כי יש ואיש יורה באיש חרמו”.⁵⁹ עורך מדור התרבות וספרות של הארץ, יעקב הורוביץ, היה לבטח פה לרבים כאשר הטריח את ידו המשורר והמחזאי בקושיה, ”מנין הסיפור באביר זה שהולך למות כדי לפנות דרך למי שהיא אוהבת?”⁶⁰ אלתרמן הדביק פרשיות היסטוריות שונות בעת חיבור מחזהו מבלי להיצמד לאמיתות היסטוריות ובהקשר זה ראוי להבין את עיסוקו בעניין ברסקי. יותר מכך, אין עדות חותכת שאחד מן המשולשים הרומנטיים שתוארו כאן אמנם שרר בפועל, שכן קיימת בעניין זה רק פיסת מידע אחת שהיא בת הזמן ממש. טרומפלדור כתב יומיים לאחר רצח ברסקי: ”בפעם האחרונה ראיתיו [משה ברסקי] שם [בדגניה] כשבא ללוות את דבורה”.⁶¹ אלתרמן אמנם בדה כיד דמיונו, כך הצהיר,⁶² אך לא הכל בדה.

ייתכן שדבר הקשר הרומנטי נרמז בעקיפין מביקורם של דבורה ושמואל דיין, בנפרד, בבית משפחת ברסקי בסקווירה. משלא הצליחו הרופאים לרפא את אוזנו של שמואל דיין וסבלו גבר הוא הפליג לאירופה בדצמבר 1913, כדי לקבל טיפול רפואי הולם. במחצית ינואר 1914 נסעה בעקבותיו דבורה למשפחתה ברוסיה. הביקור בסקווירה שהתרחש במהלך שהותם ברוסיה, העיד על המועקה שבה התייסרו לצד רצונם לכבד את זכר משה ברסקי ולבטא את הוקרתם לתגובת המשפחה. דבורה ושמואל שבו ארצה באוגוסט וכעבור שבועות אחדים נישאו. בנם, משה, נולד במאי 1915. הקשרים בין משפחות ברסקי ודיין נשמרו ולימים באה טובה ברסקי מעת לעת לעזור לדבורה דיין בגידול הילדים ובהחזקת המשק במושב נהלל, כאשר שמואל דיין יצא למסעותיו.⁶³

59. נתן אלתרמן, כנרת, כנרת, הקיבוץ המאוחד, תשכ”ב, עמ’ 42-43; אלתרמן, ”במקום הקדמה ל’כנרת כנרת’”, במעגל, עמ’ 68 (מכאן לקוחה הציטטה המאפיינת את הסצנה); שידלובסקי, ”חבלי קליטה”, בתוך: חכס (עורכת), ספר העליה השניה, עמ’ 557; טבת, משה דיין, עמ’ 22. על המחזה ”כנרת, כנרת” ראו: דן לאור, ”השחרית הפלאית של העליה השניה”, השופר והחרב: מסות על נתן אלתרמן, הקיבוץ המאוחד, תל אביב תשמ”ד, עמ’ 75-89.

60. מכתב יעקב הורוביץ לנתן אלתרמן, ארכיון נתן אלתרמן, המכון לחקר הספרות העברית ע”ש בן ציון כץ, אוניברסיטת תל אביב. אין תאריך.

61. מכתב טרומפלדור לחבריו, 11.11.1913 (מניין ישן) [24.11.1913], בתוך: פוזננסקי (עורך), מחיי יוסף טרומפלדור, עמ’ 112.

62. אלתרמן, ”במקום הקדמה ל’כנרת כנרת’”, במעגל, עמ’ 68.

63. דיין, ”בגלל יתוש”, דבר, 24.2.1959; דבורה דיין, ”חברתנו בת הדור הקודם”, דבר הפועלת, 31.1.1943; עדות עמיהוד כרמיאל (בנה של חנה ברסקי) למחבר. במכתבי דבורה דיין מתקופה זו, כפי שפרסמם שמואל דיין בעקבות פטירתה, אין כל אזכור לברסקי או לביקורים אצל משפחתו. דבורה דיין, כאשר וביגון, תנועת המושבים, תל אביב תשי”ז, עמ’ 320-341.

ערב יציאתו של דיין לקבלת הטיפול הרפואי בחוץ-לארץ, התנהלו בגזברות דגניה דיונים ממושכים לגבי כיסוי הוצאות הריפוי. לטענת דיין, הקבוצה התקשתה לאשר את המימון הדרוש ולכן החליט לנסוע לניתוח בווינה, בירת אוסטריה, על חשבונו. הטיפול הרפואי בווינה עלה לדיין 52 פרנק ישנים ו-25 סנט. אולם בניגוד לגירסתו, דגניה נשאה בהוצאות ריפוי וההחלטה על כך נפלה עוד בטרם יצא לדרכו.⁶⁴ נסיבות הרצח של ברסקי היו, כנראה, מנקודת התפנית בתולדות אחד ממרכיבי העזרה ההדדית המשמעותיים בחברה הקיבוצית – השיתוף בתחום הבריאות. עד לאותה עת, השיתוף התקיים בתחומי העבודה והמטבח. הוצאות אחרות כגון הלבשה, הנעלה, צורכי תרבות, עזרה לקרובים וכדומה, היו פרטיות. רק תשעת חברי "הקומונה החדרתית" ניהלו בדגניה חשבון משותף אחד.⁶⁵ סביר להניח, למרות שאין הוכחה ישירה לכך, כי הזעזוע שחוו חברי הקבוצה בשל הרצח דחף אותם לשאת בנטל הכספי, אולי בניסיון לפצות על תחושת אשם מודחקת באמצעות מעשה חברתי יוצר, שמכוון לחיזוק המחויבות ההדדית ביניהם.

לנוכח רציחתו של ברסקי נאלצה הקבוצה להתמודד עם סוגיות אשר נפקדו קודם לכן מסדר יומה. אחת מהן, אשר מאז אינה חדלה להעסיק את ההתיישבות העובדת, היא תקופת האבלות – כמה זמן צריך לחלוף ממאורע טרגי ועד ששוב מותר לקיים חגיגות בציבור. שאלת תחומי האבל היתה הריפה במיוחד בחברה אינטימית, שבה הכל מכירים את הכל מחד גיסא, ומאידך גיסא טרם התגבשו סדרים מוסכמים להגדרת הגבולות שראוי להציב בין האבל הפרטי לאבל הציבורי. בתום עונת הזריעה בינואר 1914, החליטו בדגניה באורח ספונטני לציין את האירוע בחגיגה, שכללה כמנהג המקום שירה, ריקודים ויריות באוויר. ירוחם קליבנוב, מחברי הקבוצה, רגז כיצד מסוגלים חבריו לשמוח וכתב לדיין המחלים בווינה: "לו קם מישיקה מקברו... אולי היה מוצא כי לחינם הקריב את עצמו, והנה ראייה כי החבריה אינם מתחשבים עם זה ולא מוצאים לנחון לחלוק לו את הכבוד הנהוג, לכל הפחות כבוד חיצוני..."⁶⁶

תמונת ברסקי נתלתה לצד תמונת הרצל בחדר האוכל של דגניה. קברו של ברסקי הפך עבור חברי הקבוצה למעין מקדש-מעט מקומי, שעליו מרחפת וחוסה אווירת קדושה. ברגעי משבר עמוקים שימש אותם האתר כנקודת התכנסות לצורכי וידוי, היטהרות הלב וגיבוש מחודש של

64. דיין נסע לאוסטריה ולאחר שהחלים המשיך לז'ושקוב, עיירת הולדתו באוקראינה, מרחק לא רב מסקווירה. שמואל דיין, על גדות ירדן וכנרת, מסדה, תל אביב, עמ' 146; מכתבי המשרד הארץ-ישראלי לקבוצת דגניה, 12.2.1914, 17.2.1914, אצ"מ, KKL3/א85, L2/364; מכתב יוסף בוסל למשרד הארץ-ישראלי, 24.12.1913, אצ"מ, KKL3/א85.

65. יוסף ברץ, דגניה "א", חבר הקבוצות, תל אביב תש"ז, עמ' 22-23.

66. מכתב ירוחם קליבנוב לשמואל דיין, ד' שבט תרע"ד (31.1.1914), ארכיון דגניה א', תיק שמואל ודבורה דיין.

ה”יחד” הקבוצתי. בשנת 1916 התחוללה בדגניה תסיסה רעיונית-חברתית עזה וויכוחים נרגשים התנהלו בה בשאלה מה מייחד אותה כחברה, עד כי התעורר קושי לבצע את הדבר האלמנטרי מכל מבחינתם – לצאת יחדיו לעבודה. באחד הימים, כינס בוסל חבורה של שישה, כנראה מן המייסדים, ליד קברו של משה ברסקי. השיחה המקרבת שנערכה במקום תרמה להקהיית היריבות ההדדית ולגיבוש חברתי סולידרי.⁶⁷ אף מתחים אנושיים, פרטיים, מצאו בדגניה את פורקנם ומוצאם האחרון סמוך לקבר ברסקי. צבי רוניק, מחברי הקבוצה, התאבד שם בירייה ב-23 במרס 1918. הוא נקבר לצדו.⁶⁸ בעקבות טביעתו של בוסל בכינרת באוגוסט 1919, נקלעה דגניה לשיתוק. כעבור כמה חודשים, מצא תנחום תנפילוב מוצא בהודיעו על חתונתו עם חברתו חיה, שאליה הזמין את כל פועלי הגליל. בחתונה נמזגו שמחה ועצב יחדיו. יעקב ברקוביץ, מראשוני הקבוצה, כתב לזוג לרגל נישואיו בט”ו בשבט תר”פ (4.2.1920):

לדגניה היה אביב אחד ומיוחד השמור בלבבות כולנו וחרות היטב היטב. זה היה אז, טרם קמלו מאתנו אף ענף אחד. זה היה בשעה שכולנו חיים היינו, בריאים, מאמינים ושלמים בכל... מאז כבר הספקנו לקבור את אחד מקדושינו, את הילד מישקה ברסקי. והיו נימים רכים אבל חזקים שנמשכו מתחת לקברו – ללב. וזה היה קשר בלתי ניתק.⁶⁹

הקמתם של בתי-הקברות, בכינרת ובדגניה, היתה מבחינת חבריהן עדות וביטוי לזיקתם ולמחויבותם לארץ. עם זאת, כפי שציינה רחל כצנלסון ערב יציאת המתנדבים לגדוד העברי במחצית 1918, אתרי הקבורה לא נועדו בראשיתם לשמש כאתרים לאומיים רבי-הוד, שכן עצם מהותם – מוות, עמדה בניגוד ליעדם הבסיסי של החלוצים – לברוא חיים יהודיים חדשים. היא הקשתה: ”מתי קברנו אנחנו את מתינו בטקס, בברק חיצוני? כשהביאה דגניה את הרוגה (משה ברסקי) לקברות, הן גם את פועלי כנרת לא קראה”.⁷⁰ בימי העלייה השלישית תוארו קבריה של דגניה כמסמלים את תולדות ההתיישבות וכמקור להזנת מעיינות החלוציות ומסירות הנפש, שמכוונים את צעדיהם של הצעירים הבאים לעבוד בארץ. ברץ כתב בסיום סדרת מאמרים

67. תנחום (תנפילוב), ”עם בוסל”, הפועל הצעיר, 3.8.1923; מוקי צור, ”יוסף בוסל”, בתוך: זאב צחור (עורך), העלייה השנייה: אישים, יד יצחק בן צבי, ירושלים 1997, עמ’ 44; מוקי צור, ”מסכת”, בתוך: נתן אלתרמן, כנרת כנרת: מהזה בשלוש מערכות, מחברת שדמות 15, הקיבוץ המאוחד, 2002, עמ’ 100.

68. מכתב צבי רוניק וכן קורות חייו, ארכיון דגניה א’; דיין, עם חצי יובל שנים לדגניה, עמ’ 158; ברץ, כפר על גדות הירדן, עמ’ 75.

69. מכתב יעקב ברקוביץ לחיה ותנחום תנפילוב, ארכיון דגניה א’, תיק תנחום תנפילוב. במכתב אין תאריך; צור, ”יוסף בוסל”, בתוך: צחור (עורך), העלייה השנייה: אישים, עמ’ 48.

70. ר. כ. (רחל כצנלסון-שו”ר), ”על ההתנדבות”, בתוך: רחל כצנלסון (עורכת), דברי פועלות: מאסף, מועצת הפועלות, תל אביב תר”ץ, עמ’ 75-77.

שסיפרה את קורות הקבוצה הראשונה: "ובפינה אחת שקטה 'לרגליה יגלגל הירדן את גלי גליו דור אחרי דור, דור אחרי דור...' שם נמצאת קבוצת מצבות והן דובבות ומספרות". על משה ברסקי כתב כי הוא "נפל חלל מידי שודדים בהגיננו על הרכוש הלאומי".⁷¹ הכוונה לפרדה, כמובן, רכוש המשרד הארץ-ישראלי. לובה לויטה, מרקסיסט אדוק ומראשי הקיבוץ המאוחד בעתיד, ביקר בדגניה בשנת 1924. לויטה שעלה חודשים אחדים קודם לכן, התרשם במיוחד מבית-הקברות של דגניה. היו שם למעלה מעשרה קברים, רובם של אנשים ששמו קץ לחייהם או נפלו בשמירה. הוא חש כי נושבת עליו מבית-הקברות "רוח של רצינות החיים, של חומרת החיים", המבטאת מציאות "שמותרחש בה משהו".⁷² בנציון ישראלי, בכיר מייסדיה של קבוצת כינרת, כתב בעיצומו של "המרד הערבי": "נזכור, אחים, את יוסף [ולצמן] שבדמו חיזק את בריתנו עם האדמה הזאת וציווה לה את החיים. הנה מסביב לקברם של יוסף ושל ברסקי שוקקים חיים רבים של אדם ואדמה... הבה נקווה ונאמץ כוח לנצח גם את המתקפים והרוצחים של היום".⁷³ לסיפורי מופת של הקרבה הירואית, נודע במרוצת הזמן ערך רב בחינוכו של הנוער הארץ-ישראלי וחשוב מכך אולי לא פחות, אף של הוריו, שחלקם זה מקרוב באו ארצה. בתי הקברות וטקסי ההספד המתרבים עד בלי די העניקו ממד מוחשי ופיסי לתהליך התבררות והפנמת חוויית הזיקה בין הזיכרון הקולקטיבי להיסטוריה העכשווית, מבחינתם של צעירים ומבוגרים גם יחד.⁷⁴ בתוך כך מוסדו בהדרגה סדרי האבל בחברה הקיבוצית מתוקף ההתנסות החוזרת בקיומם של טקסי ומנהגי אבלות.

ג. מיתוס, הנצחה ושכחה – ממשו עד מרים

סיפורו ההיסטורי של משה ברסקי תם, אך לא תמו גלגוליו. הממד המניפולטיבי, לכאורה, יקבל מכאן ואילך הבלטה רבה. ואולם, אין להפריז במשמעותו. גיבושם של מסרים מעצבים מחייב שאיבה מגורמי מסורת וזיכרון המצויים בפועל בקרב קהל היעד ומחלחלים אל תוך התרבות גם בדרכים ספונטניות או שהינם פרי מורשת מצטברת מדור לדור. מה עוד שהנהייה לשכתב את העבר כך שיעניק מבע הולם לכמיהת הגאווה של השותפים בעיצובו, היא כה נפוצה עד שמוגזם

71. יוסף ב. [ברץ], "דגניה", הפועל הצעיר, 2.5.1921; י. לופבן, "לזכרון", הפועל הצעיר, 18.7.1920.

72. לובה לויטה, בעין-חרוד לדגלי הגלבוץ 1924-1928, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1983, עמ' 31. לויטה הגיע לארץ-ישראל ב-13.7.1924.

73. בן-ציון ישראלי, "מדברי ימינו", דבר, 28.10.1938.

74. עזריהו, פולחני מדינה, עמ' 111-114; מרדכי בר-און, "לזכור ולהזכיר – זיכרון קולקטיבי, קהילות וזיכרון ומורשה", בתוך: מתתיהו מייזל ואילנה שמיר (עורכים), דפוסים של הנצחה, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 2000, עמ' 20-23, 30-31.

לראות בה קונספירציה לשמה. בעצם הגדרת תחום העיסוק כשדה המורשת ההיסטורית, מונחת ממילא הבנה כי זה אינו חף משגיאות היסטוריות ברמה העובדתית. לכן, אין לשופטן במידה רבה של חומרה אלא מוטב להתמקד בבחינת תרומתה הסגולית של התרכובת החדשה לזהות ולייחוד הקבוצתי.⁷⁵

זכות הראשונים ברקימת מיתוס ברסקי נשמרה בתודעת בני הדור לחיים וייצמן. הוא הכריז בסיום דבריו באספה המונית שקיימה ההסתדרות הציונית בפריס במרס 1914:

אנו היהודים טרם הקרבנו מספיק, וזו הסיבה לכך שברשותנו נמצאים כיום רק 2 אחוז מאדמת ארץ-ישראל. איזה ערך יש להקרבה אמיתית, ניתן ללמוד מהדוגמה של יהודי מקייב: שמו הוא ברסקי. אחד מבניו, פועל, נהרג על אדמת ארץ-ישראל, בדגניה. האב השכול כתב מכתב תנחומים לפועלים בארץ-ישראל ושלח את בנו השני למקום הסכנה, למלא את מקום הבן שנפל. זהו ההמשך, כתב האב השכול.

וייצמן חתם את נאומו בקביעה: ”היהודי הזה הוא הציוני הפוליטי הגדול ביותר אחרי הרצל”.⁷⁶ בתור מנהיג מוכשר, ידע וייצמן היטב את אמנות פענוח צפונות המקרה הספציפי, ליטוש, זיקוק, מיצויו באורח המעשיר את תבניתו והטייתו לציר המאוויים הגלויים והכמוסים של בני הדור, אשר בה בשעה משרתים בפועל גם את צרכיו המידיים. הוא ניפה ממקרה ברסקי את הכאב והיתמות והציגו כסיפור אידיאלי במטרה להעצים את התמורה המוענקת למקריבים למען תקומת עם. בכך הוא קלע היטב לצורך חיוני בחברה הנתונה בתהליכי מיסודה לקבוצה לאומית מוגדרת ומגובשת. הקליטות הקיימת בה להפנמת סיפורי עלילה דרמטיים, שסמליות ומופת נארגים בהם יחדיו, שימשה מרכיב הכרחי בעיצוב תמונת הווה רצויה. בהסתמך על מכתב האב, ניכס וייצמן והפקיע את גורלה של משפחת ברסקי מהתחום הפרטי והפך אותה באחת לסיפור לאומי. כרם לעולם אין לדעת מראש לאילו כיוונים יפנה ויפנה האירוע ההיסטורי המקורי, מרגע שהוחל ללוש בו, ותיאורטית יקשה גם לדעת של מי תהיה היד הלשה. במקרה שלפנינו נישא מטענו הפוליטי של מיתוס ברסקי בידי הקרובים למקום היווצרו – דגניה, אך גם בידי אחרים, שעתים נזקקו, אף בלי דעת, לסכמות המיתיות שלו.⁷⁷

75. שם, עמ' 38; David Lowenthal, 'Fabricating Heritage', *History & Memory*, Volume 10, Number 1, Spring 1998, pp. 10-11

76. נאום וייצמן באספה של ההסתדרות הציונית בפריס, 28.3.1914, בתוך: Litvinoff (ed.), *The Letters and Papers of Chaim Weizmann*, Series B, *Papers*, Volume I, p. 118

77. ראו בהקשר זה, חנה נוה, "פה אני עובר. ניצב ליד האבן": פרטיות ואינטימיות באבל הלאומי", בתוך: מייזל ושמיר (עורכים), *דפוסים של הנצחה*, עמ' 50, 59; רולאן בארת, *מיתולוגיות*, בבל, תל אביב, 1998, עמ' 275.

בתחילת שנת 1924, במלאות עשור לרצח, ספר שמואל דייך בשנית. הוא שילב ברשימתו גם את מכתב אביו של משה ברסקי, אך קודם לכן דאג לשכתבו:

גדול ועצום הכאב, איננו מבכים ואיננו מספידים. בנים יקרים! עבדו במרץ ובתקווה, שעמנו יחזק את עמדותיכם. הננו שולחים אליכם את בננו השני, אחיו של משה, וימלא את שורותיכם, את מקום בננו שנפל. מותו של משה מעלה את כולנו ארצה. הננו באים!...⁷⁸

דייך שינה את המכתב המקורי ברוח הנימה הפארודית של ברנר בסיפורו "בין מים למים", אם כי לאו דווקא מתוך אותה מגמה, שמטרתה היתה לחשוף את הזיוף, השקריות והפומפוזיות שנצמדו תדיר להצהרות בני הדור. דייך נהג באותה רוח שבה נהגו היוונים להתייחס למיתוסים שלהם. הוא לא כתב אמת אך היתה לו כוונה טובה והתוצר שהתקבל היה בבחינת "המצאה יפה". אבל מאחר שבפועל עלה, כאמור, ברסקי ארצה ב-1921 לאחר שחיסל את עסקי המשפחה, חשף אותו דייך בעקיפין לטענה כאילו התהדר והתגנדר האב בגינוני ציונות וחלוציות והציג פוזה של מקריב קורבן למען הכלל אך בפועל כפף מועד עלייתו לצרכיו האישיים ולהבטחת נכסיו הפרטיים.⁷⁹ מבחינה סגנונית, המיר דייך את השפה הנמלצת שהופיעה במקור, המביעה חום אנושי וניזונה מההתייחסות להתעוררות היהודית הלאומית בארץ-ישראל כאל אגדה, בניסוחים קצרים, קליטים ומחודדים. במישור התוכני הוא השמיט את התקווה לקורבן אחרון שהביע ברסקי. במקומו צירף את ההכרזה שאח מחליף אח ואת ההבטחה לעלות ארצה. דייך "שיפץ" את העובדות, כך שיתאימו לאתוס הלאומי ולסיפור בניין האומה. הדפוסים המייצגים שנלוו לחייו ולמותו של ברסקי הפכו לחשובים יותר מאירועי חייו החד-פעמיים. זאת משום שבאמצעותם ניתן היה לשרטט ביתר חדות את הדיוקן הקולקטיבי של בני התקופה. הדבר הצריך אמנם הזדקקות למידה מסוימת של "איפור" אבל הסיפור בכללותו לא איבד מהאותנטיות שלו. הטקסט החדש שנוצר נשאר נאמן בהכללה למהלך החיים המקורי ולמסר שנאצר בקרבו. השחזור וההכוונה המודרכת והמודעת של מצבי היסוד תאמו לייסורי הדור. הם העניקו מבע ומענה לצרכים קיומיים, שהיה רצון לקובעם כמורשת המונחלת להיות מצפן בסבך תהפוכות העתים.⁸⁰ המיתוס שליציירתו תרמו וייצמן ודייך שרד בהצלחה את תמורות הזמן. יותר מכך, הוא חדר באורה טבעי אל אוצר שכיות החמרה של העלייה השנייה ונספג בזיכרון המשותף כאחד מסיפורי המופת המחנכים והמסעירים של תקופת היישוב.

78. דייך, "עשר שנים", הפועל הצעיר, 30.1.1924.

79. ראו בהקשר זה: ניתוח סיפורו של ברנר, "אגב אורחא", אצל נוה, דיוקן קבוצתי, עמ' 94; פול ון, האם האמינו היוונים במיתוסים שלהם?, אוניברסיטת תל-אביב, הוצאה לאור, תל אביב 2003, עמ' 82.

80. שם.

לא רק מרחק הזמן אלא בעיקר התמורה במצב היישוב היהודי השתקפו בהספרו של דיין הפעם: ”הרובים כמעט אינם נראים יותר בשדות, יריות אינן נשמעות תכופות”, ובו בזמן גדלה דגניה ובקרבתה נוסדו נקודות יישוב חדשות⁸¹ (דיין, אגב, כבר הספיק להימנות עם מייסדי דגניה ב' ונהלל). ההבדל המהותי בין ההספר הראשון של דיין, שבו הוא קרא לנקמה, לבין הספרו השני, מקורו בתחושה שכתום עשור של זעזועים נמוגו הספקות בדבר כושרם של היהודים להבטיח את קיומם הבסיסי בארץ-ישראל. הצלחת היישוב להקרין לבאים בשעריו את האמונה כי המדובר במפעל משמעותי שנחלץ משלב הניסיונות האקראיים ומשכיל להעניק פתרון של ממש לקיום היהודי, הונצחה כמובן גם בכתב. ביוזמת הקרן הקיימת פורסם בשנת 1927 ספר הארץ, אנתולוגיה אלבומית מכובדת לתולדות ארץ-ישראל בעריכתו של יעקב פיכמן. הופעת האנתולוגיה היתה מעין הכרזה, כי כבר נעשה דבר-מה בעל משמעות בארץ-ישראל, שניתן לראותו בעין, לספר על קיומו ולהעידו כמורשת הדור. בשלהי שנות העשרים ובשנות השלושים, היה ספר הארץ מתנה נפוצה לילדים שהגיעו לגיל בר-המצווה. בספר זה, כמו גם בספר הגבורה ובספר תולדות ההגנה, יוחד מקום לרצח ברסקי ולמכתבו של אביו. החיבור האחרון אף הרחיק לכת ותיאר את מכתב האב כביטוי עז להיותה של ארץ-ישראל המתחדשת בסוף ימי העלייה השנייה מגדל אור לרבים מבני העם והנוער בגולה.⁸²

שלוש תקריות הדמים החמורות שאירעו בשנות העשרים – הקרב בתל חי, מאורעות תרפ”א ומאורעות תרפ”ט – העלו שלושה אישים לקדמת במת דמויות המופת שטופחו בתנועת העבודה: יוסף טרומפלדור, יוסף חיים ברנר ואפרים צ’יזיק (שנפל בהגנת חולדה ב-1929). ”במותם ציון לנו את החיים”, כתב משה גליקסון על אנשי תל חי, בהסתייעו בניב שטבע ביאליק. בכך ביקש להתרחק מאפשרות האלהת ערכי הלחימה והמוות לשמם, בחברה הנאלצת לגונן תכופות על קיומה, שנצטררו כאופציה פרשנית למשפטו האחרון של טרומפלדור ”טוב למות בעד ארצנו” – לטובת הדגשת ערך החיים.⁸³ תל חי העניקה נופך דרמטי לתחילתו של שלב חדש בתהליך התחייה הלאומית. טרומפלדור הפך לגיבור הלאומי-צבאי הראשון של החברה העברית המתפתחת בארץ-ישראל. בדמותו גולמה הבחירה להינתק באורח מודע מהתבנית המסורתית היהודית של

81. דיין, ”עשר שנים”, הפועל הצעיר, 30.1.1924.

82. יעקב פיכמן (עורך), ספר הארץ: אנתולוגיה של ארץ-ישראל, דביר, תל אביב 1927, עמ' רנו; ישראל היילפרין, ספר הגבורה, חלק שלישי, עם עובד, תל אביב תש”י, עמ' 337; דינור (עורך ראשי), ספר תולדות ההגנה, א, חלק ראשון, עמ' 249, 311.

83. מ. גליקסון, ”יום הזכרון”, הפועל הצעיר, 28.3.1921; שפירא, חרב היונה, עמ' 148. לדוגמאות נוספות להיפוך שנהגו בתנועת העבודה לערוך למשוואת החיים והמוות במולדת ראו: יצחק לופבן, ”תל-חי”, הפועל הצעיר, 28.3.1921; דוד בן-גוריון, ”צו תל-חי”, ”א אדר ב' תש”ג, כמערכה, מפלגת פועלי ארץ-ישראל, תל אביב 1957, עמ' 121; יצחק רבין, ”טוב לחיות בעד ארצנו”, יום תל-חי, 13.3.1995, דודף שלום: נאומי השלום של ראש הממשלה יצחק רבין, זמורה-ביתן, תל אביב 1995, עמ' 246.

קידוש השם. במקביל, הלכה והתעמעמה, כאמור, תחושת הבודדים במערכה, שאפיינה את שני העשורים הראשונים של המאה העשרים.⁸⁴ העמידה במבחני האש, על אף הקורבנות שגבו, בצד עליית עשרות אלפי יהודים ששינו את פני המציאות היישובית, חוללו תמורה מהותית באווירה והגדילו את הביטחון ביכולת להתגבר על מכשולים. יצחק לופבן כתב במלאות עשור למאורעות תרפ"א: "את אשר נדרנו בשעה ההיא קיימנו, קיים העם. אמרנו: במקום האחד שנפל יבואו אלפים — והם באו."⁸⁵ אותה תבנית שבה ונגלתה באורח מרתק במעמד טקס חג השבועות, שהתקיים במועדון הנוער העובד בתל אביב בראשית ימי "המרד הערבי". הטקס הגיע לשיאו בהקראת נוסח מעובד של ה"יזכור", שחיבר בזמנו ברל כצנלסון לנופלים בתל חי. מפאת תביעות השעה, יוחד ה"יזכור" לשיבולים השרופות ולעצים הגדועים. בנוכחותו של כצנלסון, קרא אחד הנערים: "...אל ירך לב העובד והאיכר ממחבלי העמל וממציטי תנוכת הזרע, כי תחת שיכולת שרופה אחת — רבבות גדיש של שיבולי זהב, ותחת עץ נגדע אחד אלפי אילנות נותני פרי וצל."⁸⁶ מה שפורש תחילה כמאורעות הפך לפרץ מלחמתי מתמשך בשנים הבאות. ב-22 ביולי 1938 נהרג ממארב ואלטר רוזנטל, חבר קיבוץ גבעת השלושה שעבד בקיבוץ רמת הכובש המבודד. כשבאו חברי גבעת השלושה לקחת את גוויית חברם מרמת הכובש, הכטיחו להם: "במקומו נשלח לכם מחר חבר שני...".⁸⁷ האתוס המתרקם הפך לדרך החיים ובאותו הינף קולמוס גם נדחק מעבר לסף התודעה זכרו של משה ברסקי, שהיה זמן-מה לאחד מסמליו הבולטים. המיתוס שנקשר בשמו חדל לשמש צרכים אקטואליים אף כי השתקע בזיכרון הקולקטיבי של הספרות המנציחה את גיבורי התקופה.

דמותו של ברסקי, ועמו המיתוס שייצג, נשכחו בשנות השלושים. כאיש המזוהה עם דרכו של הפועל הצעיר, נפקד זכרו מאנתולוגיה מיוחדת שהוציאה ההסתדרות כהנהגת אחדות העבודה עוד באמצע שנות העשרים⁸⁸ ושלא במפתיע הוא נפקד גם מכתביהם של ראשי תנועת העבודה שמוצאם מבית היוצר הנידון — ברל כצנלסון, דוד בן-גוריון ויצחק טבנקין. למעשה, דגניה

84. זרטל, האומה והמוות, עמ' 38-43; 43, 148, pp. Zerubavel, *Recovered Roots*.

85. יצחק לופבן, "עשר שנים", הפועל הצעיר, 1.5.1931. לנדר ראו למשל: חיה רוטברג, ספר מאוחר, עם עובד, תל אביב 1987, עמ' 171; מכתב אפרים צ'יז'יק אל אחיו ואחיותיו, 4.3.1920, בתוך: נקדימון רוגל (עורך), פרשת תל-חי: תעודות להגנת הגליל העליון בתר"ף (1919-1920), הספרייה הציונית, ירושלים תשנ"ד, עמ' 311-312.

86. "יזכור" לשיבולים השרופות, דבר — תוספת ערב, 28.5.1936. המוטיב הזה לא נפקד גם מנאווי המנהיגים. ראו למשל דברי ההספד שנשא יצחק בן-צבי לחללי היום הראשון של מאורעות 1936, דבר — תוספת ערב, 20.4.1936.

87. יוסף ברץ, הישוב במערכה, קרן היסוד, ירושלים תרצ"ט, עמ' 19.

88. [שמואל יבנאלי ואליעזר שיין (עורכים)], מסלה: ספר למוד וקריאה לגדולים, ועדת תרבות של ההסתדרות, ירושלים תרפ"ד.

אשר גם במעמדה הייחודי הסתמן פחות־מה ככל שרכו נקודות ההתיישבות והתחזקה מגמת התלכדותן לתנועות ארציות, נותרה כגורם הדואג לתעד ולהנציח את גורלו של חללה הראשון. יוסף ברץ העיד כי ”משה ברסקי היה זמן ידוע לאגדה” בזכות המכתב של האב שהתפרסם ברחבי העולם היהודי, אולם ”מאז עברו עשרים שנה. נוספו לנו קורבנות לעשרות ומאות”.⁸⁹ רולאן בארת עמד על תופעה מסוג זה, המתחוללת לגבי מושגים מיתיים, שדווקא בשל היותם היסטוריים, יכולה ההיסטוריה בלא קושי לעצבם מחדש, לשנותם, לפורמם ואף להעלימם.⁹⁰ ואמנם, ימי מלחמת־העולם השנייה, ”תנועת המרי העברי” ומלחמת העצמאות, יצרו מצבים חדשים שתבעו מצדם גיבורים מעודכנים אשר סיפורם תאם למציאות המשתנה. גם בעיקרון המנחה של המיתוסים ניכר המפנה. מיתוס עלייתם של יחיד הסגולה הנכונים למלא את שורות הנופלים נדחק יחד עם מיתוס החלוץ ממרכז התודעה הציבורית לטובת עליו של מיתוס החיילים הלוחמים ונהרגים במאבק על ריבונות המולדת. עם מושאי של מיתוס זה נמנו בין היתר הרוגי גשר אכזיב, עולי הגרדום, דני מס והל”ה וזוהרה לביטוב. האתוס שנקשר בשמם הוסיף לחלחל ולהתפתח, אך ביסודו של דבר הוא נועד לשרת יעד זהה לזה שפרנס בזמנו את הנצחת גורלו של ברסקי – מתן משמעות אקטיבית לשאיפת היהודים להיאחז בארץ־ישראל.

עם זאת, אין לומר כי תבניות המיתוס שהונצחו בפרשת ברסקי נמוגו עם המאבק להקמת מדינת ישראל. כלל וכלל לא. בעקבות הריגתם של עשרה מחברי קיבוץ כפר עציון בדצמבר 1947, הכריז משה שפירא, ממנהיגי הפועל המזרחי: ”במקום המעטים שנפלו יבואו רבים אחרים, במקום עשרות הלוחמים שהקריבו את נפשם ימלאו מאות ואלפים את שורותיהם”.⁹¹ ימים אחדים קודם לכן, נפלו הרוגים ראשונים במלחמת העצמאות בנגב – שישה חברי פלמ”ח שסיררו בקו המים בין הקיבוצים נירים וגבולות. כזכור, בראשית ימיה של ההתיישבות בעמק הירדן רקם צמח טקס לווייה עוד בטרם נכרה קבר ממשי ראשון. כעת באה שעתם של לוחמי הפלמ”ח להתחבט בסדרי הפרידה מחלליהם הראשונים בנגב. אף הם, כמו בסיפורו של צמח, לא ידעו כיצד לנהוג, שהרי ”אין רוקמים מסגרת כזו לאחרי־יד, היא מתקדשת בדורות, בדמים רבים”.⁹²

89. ברץ, ”עשרים שנה”, הפועל הצעיר, 17.11.1933; זינגר, ”ערב זכרון”, כמעלה, 8.12.1933; נ. בנארי, ”בדגניה לפני שלושים שנה”, דבר לילדים, 25.3.1945.

90. בארת, מיתולוגיות, עמ' 248.

91. ”האבל בבית הפועל המזרחי”, הצופה, 15.12.1947. ביטוי דומה לאותה תבנית מחשבה, נכלל במאמר מערכת בעיתון משמר לילדים, שהילל את פועלם של הנהגים המסכנים את חייהם בהובילם מזון ואספקה ללוחמים בחזית. תוארו בו הילדים הקטנים הנוסעים כיום ב”קורקינטים שלהם ואינם מתיישים בנפלם, כשם שאחיהם הגדולים אינם משמיטים מידם את ההגה. ובנפול מהם אחד, תופס השני בידו את ההגה – ומתקדם...” מ.א., ”הנהג העברי”, משמר לילדים, 29.1.1948.

92. צמח, ”הקבר הראשון”, הפועל הצעיר, 19.3.1912; יצחק אחיטוב, כנתיבי הנגב הנצור, רמת יוחנן תש”י, עמ' 17-21.

הנופלים הובאו לקבורה בתל אביב כ-11 בדצמבר. בפני קהל האלפים שהתכנס, נשא דברים אפרים שחור, מורה בבית-ספר ביל"ו ואביה של מרים שנהרגה בתקרית. בהספרו נשמעו בבירור הדי מכתבו של הרץ ברסקי משכבר הימים: "...אינני בא להספיד ולהזיל דמעות. אני בא לעודד. אשרי ההורים שגידלו בנים כאלה, בנים שידעו לעמוד על משמר המולדת. מרים, בתי האהובה, זכתה ליפול בגבורה על אדמת הקודש ולקדש את אדמת הנגב. אני קורא לנוער למלא את השורות". בעת שעצר המסע ליד בית הסדרות העובדים, התאים ברל רפטור את פסוקו של ביאליק לתביעות התקופה והצהיר: "במותכם צויתם לנוער את ההתגייסות, את מילוי מקומכם בשעה זו"⁹³. בחלוף כמה חודשים, חתמה משפחתו של אליהו קסטל על מודעת האבל שפרסמה בעקבות מותו בקרבות מלחמת העצמאות: "המשפחה הגאה והפצועה". סמלים וקצינים של פלוגה קרבית כתבו בתגובה מכתב למערכת עיתון הבקר. הם פסקו שכל עוד הורים בישראל יכולים לחתום כך על מודעת אבל, כל עוד הורי הצעירים הנלחמים יכולים להתגבר על כאבם שובר הלבבות בגלל ידיעתם שבנם נפל בעד חירות העם, וכל עוד הם, הלוחמים, יכולים לקרוא על גבורה כזו מצד הורי חבריהם לנשק, הרי שביכולתם להתמסר בכל כוחותיהם להשגת המטרה.⁹⁴ לרגל יום הזיכרון של שנת 1957, נשלח למשפחות השכולות ספר מטעם המחלקה להנצחת החייל במשרד הביטחון. העורך הבהיר בהקדמה, כי הספר כולל דברי הורים על בניהם שנפלו, ש"בתתם ארשת לשכולם הפרטי היו עוברים אותה בדברי-הגות גאים על הכלל". הספר נחתם בשיר ששמו "אנחנו אבות..."⁹⁵, וכך נאמר בבית הסוגר שלו: "אֶכֶן, זֶה אֲנַחְנוּ אֲבוֹת-לְבָנִים, שֶׁפָּעַעַם לֹא יִגְלִיד וְיַצְעֵרָם הוּא פִּיָּם; לְאַחַר קֶץ גְּלוֹת פֶּת אֲלֵפֵי הַשָּׁנִים — הַמְּאֻשְׂרִים בְּאֲבוֹת וְאִמְלָלִים בְּכֻלָּם..."⁹⁵. הבנים נפלו, ברם האתוס חי וקיים וכך גם המוטיבים שנכללו במיתוס ברסקי. למותר להזכיר את שמו של רמטכ"ל צה"ל באותה עת — משה דיין. האתוס והמיתוס סביב משה ברסקי ניוונו מעובדת יסוד: הוא היה הקבור הראשון בבית הקברות של הקבוצה הראשונה, ערש ההתיישבות העובדת והביטוי הקלאסי למימוש החזון הציוני. קביעתו של עמוס עוז לגבי דיין, כי בתי הקברות נתנו לו את ההשראה למיטב נאומיו, כבר הפכה לחלק ממה שמותר לכנות "הפולקלור הדייניסטי". ההספד הנודע של דיין על קברו של רועי רוטברג, נחשב לדעת יצחק בן-אהרון כ"אחת היצירות הגדולות בתולדות ההספדים". דברי הספד המזקקים את הוויית הקיום היהודי בארץ-ישראל ברגעי אבל, זיכרון ומועד הפכו מימי תל חי למוסד פולחני מקומי. דיין

93. "נפלתם בשליחות המחנה והמחנה ימשיך", דבר, 12.12.1947; "7 חללי ה'הגנה' מת"א לוו לקברות בטכס צבאי", על המשמר, 12.12.1947. עדות לרושם העז שהותירו דבריו של אפרים שחור, ניתן למצוא בעובדה שהם פורסמו גם בהצופה לילדים, 18.12.1947, ובהבקר לילדים, 17.6.1948.

94. מודעת האבל על אליהו קסטל פורסמה בהבקר ב-3.6.1948. המכתב למערכת פורסם בהבקר ב-10.6.1948.

95. ראובן אבינועם (מלקט ועורך), לכבות דובכים: אבות על בנים שנפלו, למשפחה השכולה ביום הזכרון תשי"ז, עמ' 7-8, 78. השיר חובר על-ידי אליעזר קליר, לזכרו של הטייס דניאל בוקשטיין שנהרג במלחמת העצמאות.

אמר בטקס שנערך באוגוסט 1967, לרגל הבאת הללי הרובע היהודי בירושלים העתיקה משנת 1948 למנוחת עולמים בהר הזיתים: "בית העלמין הינו אבר מן החי. רק במקום שאין חיים – אין גם מוות, ורק כאשר חרב היישוב – נעלם גם בית העלמין". גל האדמה הרענן המונח לרגליהם, הבהיר לשומעיו, "לא על המוות בא להעיד, אלא על החיים, על התחדשותה של ירושלים".⁹⁶ מוטיב זה התקיים כפי שנוכחנו עוד בתקופת העלייה השנייה, עת גרסו חבריה כי קברו של משה ברסקי המת הוא סופו הפרטי, אך גם עדות מוחשית לראשיתם של חיים חדשים בארץ-ישראל. לרגל יום הזיכרון של שנת 1970, שחל בעיצומה של מלחמת ההתשה, שלח משרד הביטחון למשפחות השכולות מעטפת זיכרון מבוילת בבול הזיכרון לחללי צה"ל, בצירוף איגרת משרד הביטחון, משה דיין. בכתובת שעוטררה את המעטפה נכתב: "במותם ציון לנו את החיים".⁹⁷

ד. מزیגת טרנדיית ברסקי ביסוד פארודי

למגמות הלאומיות ולנסיבות הטרגיות שהוליכו לכינונו של מיתוס ברסקי נלוו גם גילויים אחרים, שהעמידו בספק את אמינות המסד שעל בסיסו הוא נוצר. הם ניכרו בשילובו של טון פארודי בקורותיה של משפחת ברסקי, שהתבטא בהשוואה שערך וייצמן בין אביו של משה ברסקי להרצל, ברבנים שדיברו רוממה על אודות הנרצח אך לא טרחו מקוצר זמן לעלות לקברו כשהגיעו לדגניה וב"שיפוץ" שעשה שמואל דיין למכתב ששלח הרץ ברסקי לקבוצה. דרך ההפרזה והסופרלטיבים שנקטו, הפכו את הפתוס הנשגב שנקשר במאורע הטרגי של רצח משה ברסקי לבעל גוון פארודי.

סיפורה של משפחת ברסקי נחרת גם בהקשרים פארודיים פחות גיבוריים, בעלי ממדים נמוכים וגשמיים יותר, שעניינם כסף, שם ולידה. הארי פרידנוואלד, שכיהן כנשיא הפרדציה של הציונים האמריקנים בשנים 1905-1910, כתב לארתור רופין, מנהל המשרד הארץ-ישראלי, במרס 1914: "קראתי את הידיעה על מיתתו העגומה של משה ברסקי וכן את מכתבו הנאה של אביו, והריני שולח לך את ההמחאה הרצופה, שחבריו הפועלים רשאים להשתמש בה כישר בעיניהם, לזכר שמו".⁹⁸ הכסף נועד לכפר במעט על האבדה ולגמול על הנכונות לשאת בה בגאון. השם שהוענק לתינוק אשר נולד לדבורה ושמואל היה, כאמור, משה. אגב הנצחת משה

96. משה דיין, "על לוחמי תש"ח", מבט חדש, גיליון 100, 16.8.1967; עמוס עוז, כאור התכלת העזה, ספרית פועלים, תל אביב 1979, עמ' 28; יצחק בן-אהרון, שלטון משחית – סוף הדרך, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1988, עמ' 20.

97. "יום הזיכרון תש"ל", בתוך: משפחות יקרות: איגרות, מעטפות וכולי יום הזיכרון, 1999.

98. רופין, פרקי חיי, ב, עמ' 89-90.

ברסקי, הנציחו ההורים גם את אחיו הצעיר של שמואל דיין, בן-הזקונים במשפחה, שנפטר בילדותו ואף שמו היה משה.⁹⁹ אין זאת אומרת שהבחירה בשם משה לבנם לא נבעה מהטרגדיה של ברסקי, שלגורלו חש שמואל אחריות כבדה (ובהתעלם כמוכח מן הממד הרומנטי שנותר בספק). אך השם נתן מענה לא רק לרצון להנציח את ברסקי, כפי שביכר להבליט שמואל דיין. בספטמבר 1957 התפרסם בעיתון מעריב מאמר פרי עטו של יוסף לפיד, ובראשו התנוססה הכותרת "צ'זבאטים על צמרת צה"ל":

רב אלוף משה דיין נולד בנסיבות שהיה בהן כדי להעיד על דרכו בחיים. זה היה לפני 42 שנה. חבלי לידה תקפו את דבורה דיין הדגנייתית. משה ברסקי, השומר, איכף את סוסו ויצא בחשכת הלילה לטבריה, להזעיק מיילדת. הוא לא הגיע אל תעודתו. ערבים רצחוהו בדרך. ובעוד הוא מתבוסס בדמו, יולדת דבורה דיין וקוראת לו על שם השומר שנפל – משה, משה דיין.¹⁰⁰

עיתונאי אחר במעריב, אורי קיסרי, התרגש מאוד לנוכח הכתבה, שכן בשנת 1914, בהיותו נער בן 13, חיבר דרמה בת ארבע מערכות על דגניה, ובמרכז פרשת ברסקי. המחזה עצמו אבד, אך שבועיים לאחר הופעת מאמרו של לפיד, השתבח קיסרי "בחברי הצעיר שחבט בטורו החינני, בערימת תעודות-הלידה והעלה אבק של היסטוריה מאלפת ורוגשת... כך החלה פרשת חייו של הרמטכ"ל הצעיר ברמטכ"ל-יעולם. הנה כי כן, קבע בו הגורל כבר בחיתוליו, את גושפנקתה של הסמליות".¹⁰¹ נדמה כי נכון להבין את גירסתו של לפיד, בגיבוי של קיסרי, לפרשת ברסקי

99. אבנר פלק, משה דיין: האיש והאגדה, ביוגרפיה פסיכואנליטית, ספרית מעריב, ירושלים 1985, עמ' 44-45.
100. י. לפיד, "צ'זבאטים על צמרת צה"ל", מעריב, גיליון ראש-השנה, 25.9.1957. על הסיפור המופרך הזה חזרו שוב ושוב דווקא מחברים דתיים שכתבו על אודות מסע הרבנים לגליל: רז, מלאכים ככני אדם, עמ' 392-393; שמואל הכהן אבידור, האיש נגד הזרם, אורות, ירושלים 1962, עמ' מג; שלמה זלמן זוננפלד (עורך), האיש על החומה, ב, ירושלים, עמ' 303.

101. אורי קיסרי, "דרמה בדגניה", מעריב, 16.10.1957. כאשר נחשף ארגון ניל"י ב-1917, חשש קיסרי, כלשונו, לעורר מאחר שראה את הדרמה שחיבר על אודות ברסקי כספרות קונספירטיבית והוא לא בטח ברגשי הכבוד של התורכים ליצירות אמנותיות. קיסרי מסר את המחזה לאמו, שטמנה אותו בארמה ולאחר מכן לא הצליחו לאתרו. כאשר הוחל להציג את "כנרת, כנרת" בתיאטרון הקאמרי, כתב קיסרי: "איזה מחזה עז ורב רושם אפשר היה לחבר" בעזרת הטכניקות למיניהן שאותן נקט אלתרמן, כשבמרכז העלילה מוצבת "דמות טראגית כשל רחל, משוררת ואישה, או כשל אחד ברלה שווייגר, או של יצחק טורנר, או על שני האחים ברסקי – דמויות של כנרת מתוך החיים, העשויות ליהפך בנקל לדמויות דרמטיות מובהקות". אורי קיסרי, "שני מחזות מקוריים", הארץ, 12.1.1962. דיין כיהן כרמטכ"ל מדצמבר 1953 עד ינואר 1958.

בהקשרה של התקופה שבה נוצרה. בשנות החמישים התרחש תהליך של מעבר מהאתוס הקולקטיביסטי שהיה דומיננטי בזמן היישוב לאתוס אינדיווידואליסטי מודגש ומוחצן. מדרך הטבע ניכרה התופעה גם בגלגולי אחרים מהמיתוסים שצלחו את קו השבר של כינון המדינה. כמה ממנהיגי ומורי הדור, כגון בן-גוריון, יעקב חזן ואבא קובנר, דאגו לשפץ ולשפר את קורות בית הוריהם וימי בחרותם, ובמיוחד לייחס לאבותיהם יתר חשיבות מאשר היתה להם במציאות, כך שהביוגרפיה המעודכנת שלהם תהלום לאידיאולוגיה שאותה טיפחו ולמסריה.¹⁰² מקרהו של מיתוס ברסקי השתלב במגמות אלו. בלי דעת, החיה לפיד את מיתוס ברסקי תוך שהוא משעבד אותו להעלאתו של מיתוס אחר – זה של משה דיין – וזאת על-ידי המצאת סיפור שכל קשר בינו לבין העובדות ההיסטוריות מקרי בהחלט. מועד מותו של ברסקי ודרכו נמחקו, שורבטו מחדש ונדחקו למעמד של סיפור משנה. מעתה הם נועדו לשרת ולהעניק תימוכין ללידתו של מיתוס משה דיין באופן התואם את האדרת המנהיג הצעיר. המסתורין הדרמטי הכרוך בנסיבות הלידה של מנהיגים לעתיד, שהינו תבנית ביוגרפית-מיתית המוכרת מקדמת דנא בהקשרן של דמויות מפתח בציוויליזציה האנושית, כגון משה רבנו וישו, לבש כאן דגם ארצישראלי-ציוני מובהק.

בהנצחת קורותיה של דגניה בראשיתה ניכר המתח ששרר בין חבריה, יוסף ברץ ושמואל דיין. הראשון נמנה עם הגרעין המייסד של ”הקומונה החדרתית” שהקימה את דגניה. השני השתייך לאלה שהצטרפו לקבוצה המקורית.¹⁰³ היריבות התבטאה, בין היתר, גם בתיעוד פרשת ברסקי. בספריו על אודות דגניה דאג ברץ לצרף את הנוסח המקורי של מכתב האב.¹⁰⁴ דיין דבק בדרכו. הוא המשיך להפיץ את הנוסח ”המשוחזר” עד סוף שנות החמישים.¹⁰⁵ כאשר הוציא הקיבוץ את ספר קורותיו – דרכה של דגניה, עמדו לנגד עיני עורכיו שתי גירסאות של מכתב האב – של דיין ושל ברץ. במקום לטרוח לברוק, צירפו אותן למכתב אחד. פתרון זה אומץ גם על-ידי שבתי טבת בביוגרפיה שחיבר על אודות משה דיין.¹⁰⁶ בעקבות השכתוב של שמואל דיין הלכו משה דיין, אבנר פלק, וגם ספר יזכר הרשמי שמוציאה מדינת ישראל להנצחת הנופלים

102. שבתי טבת, השנים הנעלמות והחור השחור, דביר, תל אביב 1999, עמ' 20-36; זאב צחור, חזן – תנועת חיים, יד יצחק בן צבי ויד יערי, ירושלים 1997, עמ' 15-16; דינה פורת, מעבר לגשמי: פרשת חייו של אבא קובנר, עם עובד, תל אביב 2000, עמ' 38-39.

103. דיין, עם חצי יובל שנים של דגניה, עמ' 101-103; דיין, על גדות ירדן וכנרת, עמ' 87-89, 141-142.

104. יוסף ברץ, דגניה, לנער, ספרית ארץ-ישראל של הקרן הקיימת לישראל, חוברת ה, אמנות, תל אביב תרפ”ט, עמ' 40; ברץ, דגניה ”א”, עמ' 30-31; ברץ, כפר על גדות הירדן, עמ' 73-74.

105. דיין, עם חצי יובל שנים של דגניה, עמ' 195; דיין, ”בגלל יתוש”, דבר, 24.2.1959; דיין, על גדות ירדן וכנרת, עמ' 175.

106. קבוצת דגניה א', דרכה של דגניה, דבר, תל אביב 1961, עמ' 70-71; טבת, משה דיין, עמ' 11-12.

במערכות ישראל.¹⁰⁷ בנתיבו של ברץ פסעו יעקב פיכמן ויוסף שפירא, יליד סקווירה, עיירתה של משפחת ברסקי והיסטוריון הפועל הצעיר.¹⁰⁸

לזו המיתוס הגיבורי שנכרך בשמה של משפחת ברסקי נעוץ באקט שליחתו של שלום למלא את מקומו של משה שנהרג. מתברר שאף בעניין זה ראוי להפריד בין הסיפור לבין המציאות ההיסטורית וכי אין ממש בתיאור המצוי בכל המקורות שעסקו בפרשת ברסקי. עם הגעת הידיעה על מותו של משה לאוקראינה, שיגר האב מברק שבו נכתב "נחמו בנים", שהגיע לדגניה בדיוק חודש לאחר הרצח. למה "בנים" ולא "בתי"? התשובה נחשפת במכתב שחיבר יוסף טרומפלדור בעיצומן של ההתרחשויות: "את מקום משה בארסקי בא למלא אחיו הצעיר ממנו, שהגיע הנה מרוסיה באלה הימים (דבר-הרצח-אחיו נודע לו אך פה)".¹⁰⁹ ואידך זיל גמור.

ה. סיכום

שדה המחקר בנושאים הקשורים לעיצוב הזיכרון ההיסטורי הקיבוצי של תקופת היישוב היהודי בארץ-ישראל והעשורים הראשונים לקיום מדינת ישראל, נמצא במגמת התרחבות מתמשכת. לקורפוס זה, ביקש המאמר הנוכחי לצרף הסתכלות אישית יותר, הממוקדת בפרט. לא התמקדנו באירוע היסטורי יוצא-דופן או במנהיג דגול אלא באדם פשוט, משה ברסקי, שבחיייו לא חולל גדולות ונצורות. ואולם, עם מותו הופקעה דמותו לרשות הכלל. היא הפכה למרכיב בעל משמעות בהנצחת דברי ימיה של העלייה השנייה, תוך שהעניקה מבע לאתוס הדבקות בקרקע המולדת. בזיכרון הקולקטיבי הסעירו הנסיבות שנכרכו במותו של ברסקי למשך זמן-מה את בני התקופה אך לאחר מכן הוא כמעט ונשכח. כפי שקבע נחמן בן-יהודה, כל עוד קיימים גורמים המשמרים את זיכרון העבר, וכך נהגה דגניה במקרה שלפנינו, קיימת האפשרות להצמיח מחדש תבניות מיתיות שנוצרו בשעתו, לאחר שהותאמו לצרכים המשתנים.¹¹⁰ למטרות שנקשרו בברסקי נודעת

107. דיין, אבני דרך, עמ' 17; פלק, משה דיין: האיש והאגדה, עמ' 51; ז'נר... פרשיות חייהם ומותם של הנופלים בדרך להקמת מדינת ישראל – ולמענה משנת תר"ך ועד ט"ז בכסלו תש"ח 1947.11.29-1860, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1992, עמ' 193.

108. פיכמן (עורך), ספר הארץ, עמ' רנו; יוסף שפירא, "הקרבת הבן וגבורת האב", הפועל הצעיר, 19.11.1963; ש. יוסף, "קבר ראשון בדגניה", מולדתי, שנתון לנוער ולעם, תשכ"ד, עמ' 177-179.

109. מכתב טרומפלדור לחבריו, 10.12.1913 (מניין ישן) [23.12.1913], בתוך: פוננסקי (עורך), מחיי יוסף טרומפלדור, עמ' 113.

110. Nachman Ben-Yehuda, *The Masada Myth: Collective Memory and Mythmaking in Israel*, Madison, The University of Wisconsin, Wisconsin 1995, p. 302

חיוניות משום שהמסגרת ההיסטורית של מאבק קיומי שמנהל העם היהודי על זכותו לחיות בארץ-ישראל, נותרה בתוקפה גם כעבור קרוב לתשעה עשורים. אלמנטים עובדתיים ומיתיים בעלי זיקה לברסקי אפשרו להחיות בחלוף העתים ובהקשר שונה את גורלו, תוך הצמדתו לקורותיו של משה דיין.

בזיכרון ההיסטורי, הוסיפו הברסקים, הבן והאב, להדהר בזכותו של משה דיין. איתן הבר פסק עם מותו של דיין באוקטובר 1981: ”הוא ייחרת בהיסטוריה של מדינת ישראל, כמי שגילם יום-יום ושעה ושעה, במשך 66 שנים, את סיפור חייו ותקומתו של העם היהודי בארץ-ישראל”.¹¹¹ בעינו נותר האתוס הבסיסי שנקשר בשמו הפרטי, בדבר מחויבות העם היהודי לתמוך בקיומו של המפעל הציוני המתגשם בארץ-ישראל. בעתות מצוקה, עת נדרש לחשוף ולטוות מחדש את הקשר ההדוק בין יהדות התפוצות לישראל, שבה ועולה לסדר היום הציבורי תכנית האתוס שדבק בגורלו ובדרכי הנצחתו של משה ברסקי. אבל הפעם, במידה רבה במהופך. בעקבות הפיגוע בדולפינריום, כתב סבר פלוצקר:

בימים של גל העלייה הגואה, בקיץ 1990, התפרסם בארץ תצלום של ילדת עולים ”רוסית”, בת ארבע או חמש, מורדת מהמטוס בזרועות אמה. עיניים גדולות ומפוחדות היו לה. אל תפחד, ילדה, כתבתי לה או ב”ידיעות אחרונות”, אנחנו נקבל אותך בזרועות פתוחות. אצלנו תהיי בבית, רצויה ובטוחה. היום הילדה היא כבר בגיל הנערות שנרצחו בפיגוע. אני לא קיימתי את הבטחתי לה. סליחה, נערה.¹¹²

הבטחתו של פלוצקר, כי במדינת ישראל תמצא אותה ילדה ביטחון פיסי מוחלט וחיי שלווה לא עלתה בקנה אחד עם המשנה שהוריש משה דיין לילדיו. שנה לפני פטירתו, כתב להם שיר, שנקרא ”בערוב היום”. השיר נועד לשמש כמעין צוואה. הוא חובר לאחר ביקור סארת בירושלים, לאחר הסכמי קמפ־דיוויד שלדיין היה תפקיד מרכזי בהשגתם ולאחר חתימת הסכם השלום עם מצרים בשנים 1977-1979. בשיר נאמר בין היתר: ”רק שניים ידעתי; לזרוע לחרוש לקצור הקמה / ובירעום תותחים על בתינו, השב מלחמה / את נחלת האבות לו עבדו נא, / כל אחד והחרב מעל מיטתכם / ובערוב היום תורישונה / להיות נחלה לבניכם”.¹¹³ קו ישר הוביל אל צוואתו של דיין בדבר כורח האחיזה בנשק ואופיו המתמשך של הסכסוך היהודי-ערבי, מהספרו

111. איתן הבר, ”האגדה שמתה עם משה דיין”, ידיעות אחרונות, 18.10.1981.

112. סבר פלוצקר, ”אחים לדם”, ידיעות אחרונות, 3.6.2001.

113. בנקו אדר, ”והחרב מעל מיטתכם...”, על המשמר, 16.11.1981.

המפורסם על קברו של רועי רוטברג ב־30 באפריל 1956.¹¹⁴ מבחינה זו, תורתו של דיין עמדה בניגוד תהומי למורשתו של הרץ ברסקי. האחרון, כזכור, סיים את מכתבו לדגניה בהבעת תקווה, "כי דם קורבננו הגדול – דם בני ואחיכם משה עלה רצון, וכי אולי הוא יהיה הקורבן האחרון על מזבח רעיוננו הקדוש!" כשנכתבו דברים אלה ב־1913, הם טרם היו בנסיבות הארץ-ישראליות בבחינת מצוות מספיד מלומדה.

תולדותיה של משפחת ברסקי יכולות לשמש דגם למיתוס הציוני בתפארת תומתו הראשונית. הרץ ברסקי עלה, כאמור, ארצה בשנת 1921 ושינה את שמו להרצל. ברוח המוטו שעליו חינך את משפחתו – נתינה ללא שיעור בלא לקחת דבר מצורכי הכלל – הוא הודה כעבור חודשים אחדים לדגניה, שסייעה לכלכלת בני משפחתו בשנות המשבר של מלחמת-העולם הראשונה ולאחריה.¹¹⁵ ברסקי ייסד את הצרכנייה בכפר יחזקאל ובהמשך עבד במשביר המרכזי, עד יום מותו בשלהי 1942. במסיבה שנערכה לברסקי במלאות לו שישים שנה, הוא ציין כי זכותו הגדולה בחייו היא ש"כל בניו אינם נהנים מ'הלחם הקלוקל' של פרנסות האוויר וכולם הם אנשי עבודה, שעל עמלם קיומם". אביה של מרים שחור, כתב לה: "את יצאת לכפר לשם השגת מטרה נעלה, לשם התערוכתך בקרקע המולדת... בעבודה, בעמל כפיים, בהתעוררות וזיעה, בעבודה שקטה ומתמדת".¹¹⁶ ערך ההיאחזות בקרקע ובעבודה כביטוי לקשר הבלתי אמצעי בין העם למולדתו חיבר באורח בלתי מודע בין משפחות ברסקי ושחור, כפי שנפילת ילדיהם בגיל שמונה-עשרה והתגובה הבוטחת ונטולת הפרזות הצעקניות של האבות, הציבה אותם בחזית האתוס הציוני.

ערב עלייתו של הרץ ברסקי לארץ-ישראל ב־1921, נישאה בתו, פשה, למתתיהו שטיין, חבר השומר. השניים עבדו בגדוד העבודה במגדל, בנטיעת עצים לחורשה על-שם טרומפלדור. ברנר מילא את תפקיד הרב בחתונה. וייצמן ביקר את העובדים בבוקרו של אותו יום, ה־23 בינואר 1921, אך לא נכח בטקס שנערך בערב. סביר שלא ידע כלל על קיומו. זה היה עוד אחד מתעלוליה של ההיסטוריה. המאורע תועד במכתב מאת מרדכי חדש. מכתב זה כאילו ניזון מאותם מניעים נפשיים שהדריכו בשעתו את הרץ ברסקי במכתבו לדגניה. ניכרים בו מוטיבים

114. דיין אמר בין היתר: "דור התנחלות אנו, ובלי כובע הפלדה ולוע התותח לא נוכל לטעת עץ ולבנות בית. אל נירתע מלראות את המשטמה המלבה וממלאת חיי מאות אלפים ערבים היושבים סביבנו. אל נסב עיינינו פן תחלש ידינו. זו גזירת דורנו; זו ברירת חיינו – להיות נכונים וחמושים, חזקים ונוקשים – או כי תישמט החרב מאגרופנו וייכרתו חיינו". דיין, אבני דרך, עמ' 191.

115. מכתב הרץ ברסקי לקבוצת דגניה, ז' אב תרפ"א (11.8.1921), ארכיון דגניה א', תיק משה ברסקי; בר, בונים בית, עמ' 67.

116. יוסף שפירא, "ציון לנפש – הרצל ברסקי", תלמים, שבט-אדר א' תש"ג; "מרים שחור", דבר הפועלת, 5.2.1948; "נפתלי הרצל ברסקי", דבר, 20.12.1942. שלום בר (ברסקי), האח שבא במקום משה לדגניה, ורעייתו רבורה, זכו בשנת 1969 בפרס העבודה על מפעל חייהם בבניית מושב כפר יחזקאל.

מקבילים לאלה שמהם צירף לימים אלתרמן את דמויות גיבורי המחזה "כנרת, כנרת", ש"סטיותיהם, הגלויות לפחות, נטו בעיקר לצד ההקרבה העצמית המשונה ומסירות-הנפש למעשה המפרך והבודד, שהם הקדישו לו את חייהם"¹¹⁷. במכתבו של חדש גם בולטים הרומנטיקה העצורה האופיינית לבני הדור ובמיוחד שאיפת ההיאחזות בארץ-ישראל, שהיו שותפים לה כל גיבורי הדרמה שנפרשה כאן. אבל יותר מכך, הטון המאופק והנרגש שנמזגו בו בכפיפה אחת, מציבים אותו עם היפים והמרגשים במכתבי התקופה, שמביעים את אהבת החלוצים לארץ וכמיהתם להתמזג בה כבני המולדת.¹¹⁸ קורות האתוס והמיתוס שנכרכו בשם ברסקי – הבן, האב ומשפחתם – נחתמו לעד בבית-הקברות של כפר יחזקאל. שם, במנוחה נכונה, נמצאים טובה והרץ נפתלי ברסקי. במקום שנת הולדתם, נחרתה על מצבתם שנת עלייתם לארץ-ישראל. במותם ציון: אנהנו כאן, חיינו את חיינו כאן, הארץ שלנו.

ו. אפילוג זמני

על אדמת ארץ-ישראל מוסיפה להתחולל מלחמה. עד בלי די. שם טרם נקבע לה ואף קצה טרם נראה באופק. בקיץ 2002 חזרו והופיעו מודעות מטעם ארגונים יהודיים-אמריקניים בעיתונות הישראלית. גם הפעם הביעו את הזדהותם הבלתי מסויגת עם ישראל. אך לבוא – למרות הכל – כמעט חדלו. סרן אנטולי קריסק נפל בקרב בעזה בחודש יוני. אביו, יצחק, ספר לו: "במקום הבן שלי שנהרג יבואו עוד מאה אלף חיילים חזקים ממנו להילחם בפלשתינאים. הם לא יצליחו לחסל אותנו". הרמטכ"ל, שאול מופז, חזר להתרפק בחודשי כהונתו האחרונים בתפקידו על נאום משה דיין, שנישא למרגלות קבר רועי רוטברג ב-1956, כמשקף את הוויית החיים במדינת ישראל של ראשית שנות האלפיים. משפחת ברסקי שעלתה מסקוויריה בראשית המאה הקודמת פוזרה ברחבי הארץ – מכפר יחזקאל וגניגר, עבוד בכפר ויתקין, בואכה ניר גלים, ועוד ועוד.

117. אלתרמן, "במקום הקדמה ל'כנרת כנרת'", כמעגל, עמ' 68. ברנר עמד בראש ועדת התרבות של גרוד העבודה.

118. מכתב מרדכי חדש לשלמה כנרתי, ט"ו שבט תרפ"א (24.1.1921), בתוך: מוקי צור (עורך), קול הרנור על ביתי: חנה ושלמה כנרתי, 2000, עמ' 60-64. וייצמן ביקר במחנה מגדל בערב שלמחרת החתונה והקשיב לשיעור שנתן ברנר לפועלים. ראו יצחק כפכפי ואורי ברנר (עורכים), על י.ת. ברנר: עוד זכרונות, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1992, עמ' 188-189, 195.